

Tussentijdse evaluatie GLB pilot Winterswijk

H. Korevaar & R.H.E.M. Geerts

Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie

Rapport 414

Tussentijdse evaluatie GLB pilot Winterswijk

H. Korevaar & R.H.E.M. Geerts

Deze evaluatie is uitgevoerd in opdracht van Stichting Waardevol Cultuurlandschap Winterswijk en met financiering van het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie en het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling: *Europa investeert in zijn platteland.*

Plant Research International, onderdeel van Wageningen UR
Business Unit Agrosysteemkunde
Oktober 2011

Rapport 414

© 2011 Wageningen, Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO) onderzoeksinstituut Plant Research International. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van DLO.

Voor nadere informatie gelieve contact op te nemen met: DLO in het bijzonder onderzoeksinstituut Plant Research International, Business Unit Agrosysteemkunde.

DLO is niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij gebruik van gegevens uit deze uitgave.

Exemplaren van dit rapport kunnen bij de (eerste) auteur worden besteld. Bij toezending wordt een factuur toegevoegd; de kosten (incl. verzend- en administratiekosten) bedragen € 50 per exemplaar.

Plant Research International, onderdeel van Wageningen UR Business Unit Agrosysteemkunde

Adres : Postbus 616, 6700 AP Wageningen
: Wageningen Campus, Droevendaalsesteeg 1, Wageningen
Tel. : 0317 – 48 08 63
Fax : 0317 – 41 80 94
E-mail : info.pri@wur.nl
Internet : www.pri.wur.nl

Inhoudsopgave

	pagina
1. Inleiding	1
1.1 Aanleiding	1
1.2 Doel van de GLB pilot	1
1.3 Verwacht resultaat	1
2. Aanpak van de monitoring en evaluatie	3
3. Evaluatie van proces en resultaten	5
3.1 Visie die ten grondslag ligt aan de GLB-pilot in Winterswijk	5
3.1.1 Historisch overzicht gebiedsproces Winterswijk	5
3.1.2 De visie van Stichting WCL Winterswijk op de ontwikkeling van het gebied	6
3.2 Beschrijving van het proces, de organisatie en de doorlopen stappen	8
3.3 Totstandkoming van de dienstenbundel	9
3.4 Informatievoorziening, voorlichtingsbijeenkomsten en inloopgesprekken	12
3.5 Aantal individuele (aanmeldings)gesprekken om van eerste contact tot een contract te komen	13
3.6 Overzicht van diensten en deelnemers waarmee afspraken zijn gemaakt	14
3.7 Bereidheid van ondernemers om mee te doen en redenen om wel of niet mee te doen	17
3.8 Voorlopig financieel overzicht van de kosten waarvoor verplichtingen zijn aangegaan	18
3.9 Ervaringen van deelnemers en andere betrokken partijen	18
3.10 Gesignaleerde knelpunten	19
4. Conclusies en aanbevelingen	21
Referenties	23
Bijlage I. Overzicht communicatie	2 pp.
Bijlage II. GLB betalingen in Winterswijk	2 pp.
Bijlage III. Interviews met deelnemers en niet-deelnemers aan GLB pilot Winterswijk 2011	11 pp.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

De Stichting Waardevol Cultuurlandschap Winterswijk is samen met Water, Land en Dijken, Noordelijke Friese Wouden en Agrarische Natuurvereniging Oost Groningen door het Ministerie van EL&I gevraagd om een pilot-project uit te voeren in het kader van de herziening van het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB).

Naar verwachting wordt het totale Europese landbouwbudget verlaagd terwijl steeds meer EU landen steun krijgen. Daarnaast is de EU voornemens om landbouwsteun meer te koppelen aan maatschappelijke prestaties en niet meer zo sterk aan de geleverde productie. Gevolg zal zijn dat de directe inkomenssteun (eerste pijler van het GLB) zal worden verlaagd. De verwachting is dat er onder de het plattelandsbeleid (tweede pijler) meer geld beschikbaar komt voor het belonen van maatschappelijke prestaties. Dit sluit aan bij het standpunt van het Kabinet dat het toekomstige GLB meer gericht wil zien op de beloning van bestaande en nieuwe maatschappelijke wensen op het gebied van landschap, natuur (biodiversiteit en gebruiksnatuur) en milieu (bodem, water, lucht en klimaat). Hiervoor is al in 2009 de Houtskoolschets gemaakt (LNV, 2008).

Kern van de pilot-projecten in deze vier gebieden is om te laten zien dat zelfsturing door collectieven op een effectieve en efficiënte wijze kan bijdragen aan realisatie en behoud van maatschappelijke doelen op vlak van landschap, biodiversiteit en milieu.

Om een goed inzicht te krijgen in de uitkomsten van de pilot worden zowel procesmatige (administratief, organisatorisch) als getalsmatige aspecten (aantallen deelnemers, hectares met diensten, kosten) van de pilot gemonitord en geëvalueerd. Voor het proces van monitoring is Stichting WCL Winterswijk verantwoordelijk. Stichting WCL Winterswijk heeft Plant Research International van Wageningen UR (PRI) gevraagd om de monitoring uit te voeren. PRI voert de evaluatie en monitoring op twee momenten uit. Een tussenrapportage in de zomer van 2011 en een eindrapportage eind 2012.

1.2 Doel van de GLB pilot

Onderzoeken hoe in een nieuwe GLB-periode (2014-2020) gewerkt kan worden via overeenkomsten met boerencollectieven. Daarvoor zijn inspirerende voorbeelden nodig voor de manier waarop ondernemerschap op gebiedsniveau effectief aangewend kan worden voor de gewenste vermaatschappelijking van het GLB.

Met effectief wordt bedoeld: een beter doelbereik door samenhang van maatregelen, betere en duurzamer deelname en vermindering van controlelasten.

1.3 Verwacht resultaat

Stichting WCL Winterswijk verwacht dat het werken met overeenkomsten door boerencollectieven effectiever is, een beter doelbereik heeft, in een betere en duurzame deelname resulteert en zal leiden tot een vermindering van de controlelasten. De verwachting is ook dat de bijdrage van agrariërs aan de realisatie en het behoud van maatschappelijke doelen toeneemt en er een duurzame naleving van de afspraken tot stand komt tegen lagere maatschappelijke kosten. Ook wil Stichting WCL Winterswijk laten zien dat de landbouw van belang is voor het buitengebied, een maatschappelijke meerwaarde kan hebben en dat de Stichting WCL Winterswijk - als gebiedspartij - in staat is om meerdere doelen in het gebied te combineren en het gehele proces (organisatorisch en administratief) te begeleiden.

2. Aanpak van de monitoring en evaluatie

Monitoring en evaluatie van het proces 'vergoeden via het boerencollectief' is een belangrijk onderdeel van de pilot om te laten zien in hoeverre een systeem van zelfsturing in gebieden een plek kan krijgen in het nieuwe Europese landbouwbeleid. Als uit monitoring zou blijken dat doelen niet gehaald worden, zal zolang de pilot loopt bijgestuurd worden. Indien dit niet meer mogelijk is zullen de opmerkingen meegenomen worden als aanbevelingen en waar mogelijk verwerkt worden in de instructiehandboeken.

De monitoring en evaluatie bestaan uit twee delen. Als eerste een tussenrapportage medio 2011 waarmee het Ministerie van EL&I al een aantal handvaten en aanbevelingen aangereikt krijgt over de eerste indrukken uit de pilot. Het Ministerie kan deze ervaringen betrekken bij onderhandelingen in Europees verband over het toekomstige GLB. Eind 2012 volgt een eindrapportage waarin de ervaringen van het hele pilot worden meegenomen.

Bij de monitoring en evaluatie worden parameters onderscheiden voor de procesmonitoring (hoe is het proces verlopen (organisatorisch/administratief)) en voor de resultaatmonitoring (wat zijn de resultaten en wat is de meerwaarde van het leveren van diensten door een collectief).

Aan de volgende punten wordt in deze tussenrapportage aandacht besteed:

1. Visie die ten grondslag ligt aan de GLB-pilot in Winterswijk
2. Beschrijving van het proces, de organisatie en de doorlopen stappen
3. Totstandkoming van de dienstenbundel
4. Informatievoorziening (persberichten, brochure, WCL-website, nieuwsbrief), voorlichtingsbijeenkomsten en inloopgesprekken
5. Aantal individuele (aanmeldings)gesprekken van eerste contact tot een contract
6. Overzicht van diensten en deelnemers (in aantallen, hectares en meters)
7. Bereidheid van ondernemers om mee te doen en redenen om wel of niet mee te doen
8. Voorlopig financieel overzicht van kosten waarvoor verplichtingen zijn aangegaan
9. Ervaringen van deelnemers en andere betrokken partijen
10. Gesignaleerde knelpunten

3. Evaluatie van proces en resultaten

3.1 Visie die ten grondslag ligt aan de GLB-pilot in Winterswijk

3.1.1 Historisch overzicht gebiedsproces Winterswijk

Kleinschalig landschap met nauw verweven functies

Het Winterswijks Plateau is een glooiend gebied met een dunne zandlaag op slecht doorlatend keileem. Het is een kleinschalig gebied, dat wil zeggen zowel landbouw, natuur, recreatie als bewoning komen in kleine eenheden voor verspreid door het hele gebied. Het gebied heeft een aantrekkelijk landschap en hoge natuurwaarden en is mede daarom aangewezen als Nationaal Landschap en eerder al als Waardevol Cultuurlandschap (WCL). Vanuit de WCL tijd stamt een hechte overlegstructuur waarin gemeente, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties participeren. De Stichting WCL Winterswijk stimuleert verdere samenwerking tussen de verschillende sectoren in het gebied. Dankzij het WCL is het agrarisch natuurbeheer in Winterswijk sterk gestimuleerd en is er aandacht gekomen voor koppelingen tussen nieuwe milieuvergunningen en het leveren van prestaties op vlak van landschap, natuur en agrarisch natuurbeheer. Ook kon mede door de samenwerking in de Stichting WCL Winterswijk in 1998 het programma Meervoudig Duurzaam Landgebruik (MDL) in Winterswijk starten. In het interdepartementale programma Duurzame Technologische Ontwikkeling (DTO) had het MDL-concept sinds 1993 al een heel voortraject afgelegd. Daarin was verkend hoe tegelijkertijd voorzien kon worden in de vraag naar schoon water, voedsel, natuur, werkgelegenheid en woningen. De kern van MDL was het versterken van het sociaal-economisch en milieukundig perspectief van de groene ruimte gecombineerd met een duurzame ontwikkeling in het gebied. Een mogelijkheid om dat te bereiken was het combineren van activiteiten in het landelijk gebied, zodat veel efficiënter gebruik wordt gemaakt van energie, grondstoffen en ruimte (Stuurgroep MDL, 2003).

Ervaringen met Meervoudig Duurzaam Landgebruik

Het MDL programma kende ups en downs. Het is met veel elan gestart, dit heeft ook veel aandacht getrokken in pers, beleid en praktijk als voorbeeld van publiek - private samenwerking. Daarna is een lastige periode aangebroken, met name het verwerven van de financiering voor de daadwerkelijke uitvoering van systeemontwikkelingsprojecten verliep traag (Korevaar & Van Loenen, 2003). De 8 ontwikkelingsprojecten binnen MDL werden getrokken door een belanghebbende stakeholder die ondersteund werd door één of meerdere kennisinstellingen en/of adviesbureaus en in de projecten deden ook doelgroepen en ondernemers uit het gebied mee. Uit een procesevaluatiestudie van deze eerste periode (Vaessen, 2003) blijkt dat er tekortkomingen waren in commitment van partijen en er coördinatieproblemen optraden. Partijen hadden moeite zich vast te leggen omdat ze de consequenties niet konden overzien. Het afstemmen van beslissingen door deelnemende partijen en financiers (privaat-publieke financiering) ging traag. In de Stuurgroep MDL die geleid werd door de Provincie Gelderland werd vooral over het oplossen van knelpunten en financiële perikelen gesproken, daardoor ebde het enthousiasme bij veel Stuurgroepleden weg. Bij afloop van de eerste fase in 2003 concludeerden verschillende partijen dat MDL een uitgekiend vervolg verdiende (Stuurgroep MDL, 2003). Opvallend was dat in dezelfde periode het enthousiasme bij de betrokken agrarische ondernemers die deelnamen aan de ontwikkelingsprojecten - die inmiddels wel gestart waren - duidelijk was toegenomen (Vaessen, 2003).

Groene diensten en landschapsfonds

De ontwikkelingsprojecten die gericht waren op ontwikkeling en beheer van multifunctionele graslanden, bouwlanden en beplantingen waren intussen gestart op een twintigtal bedrijven en zijn na 2003 nog enkele jaren voortgezet. De conclusie uit die projecten was dat combinatie van functies mogelijk én inpasbaar is in de agrarische bedrijfsvoering en bijdraagt aan een verhoging van natuur- en milieuwaarden en de belevingswaarde van het landschap. Economisch is multifunctioneel landgebruik echter meestal niet direct aantrekkelijk voor een boer. Wel voor de regio, omdat de inkomsten uit recreatie voor middenstand, horeca en recreatiesector fors kunnen toenemen (Bos & Korevaar, 2006). De economische en ecologische winst is alleen te verzilveren als partijen de handen ineen slaan (Korevaar, 2006). Deze conclusie heeft ca. 20 deelnemende ondernemers en de Stichting WCL Winterswijk gestimuleerd om

verder te zoeken naar mogelijkheden om boeren en landgoedeigenaren te belonen voor beheer van natuur en landschap. In het vervolgproject Boeren met Landschap en Natuur is in 2007 en 2008 met dezelfde 20 ondernemers een puntensysteem voor de beloning van diensten ontwikkeld en gedurende twee jaar getest (Geerts *et al.*, 2008). Eind 2008 heeft de Stichting WCL Winterswijk een landschapsfonds opgericht.

Tijdens de bijeenkomst eind 2008 waarop het landschapsfonds werd opgericht, zegde de provincie Gelderland toe in principe 50% van de kosten van een landschapsfonds betalen. Aan de provinciale financiering waren echter vanuit EU, Rijk en Provincie een aantal voorwaarden verbonden. Zo is er vanuit de EU de eis dat de maatregelen waarvoor een vergoeding wordt betaald goedgekeurd zijn volgens de Catalogus Groenblauwe diensten (IPO, 2010) en daarmee voldoen aan de 'staatsteuntoets' van de EU. Vanuit de provincie werd de eis gesteld dat er eerst een Gebiedsuitvoeringsplan (GUP) opgesteld moest worden. Het GUP ligt inmiddels voor goedkeuring bij gemeenteraad en provincie.

Dus zo simpel bleek het belonen van groene diensten in de praktijk niet te zijn. De remmende voorsprong is voor Winterswijk een obstakel geworden. De provincie is nu ruim twee jaar later nog steeds druk bezig om de voorwaarden te formuleren waaronder landschapsfondsen in Gelderland mogen opereren om voor de provinciale medefinanciering in aanmerking te kunnen komen. Via een motie van Provinciale Staten is er eind 2010, mede dankzij lobby uit Winterswijk, toezegging verkregen om het provinciale aandeel te verhogen tot 75%, maar in juli 2011 heeft de provincie het budget voor groenblauwe diensten alweer op nul gezet.

GLB-pilot

Vanwege de trage vorderingen met het landschapsfonds heeft het WCL bestuur zich beraden op andere mogelijkheden om iets te doen voor het gebied. De Houtskoolschets (LNV, 2008) biedt in hoofddoel 2 '*belonen van instandhouding van de basiskwaliteit in maatschappelijk waardevolle gebieden*' de basis voor pilot-projecten waarin ervaring wordt opgebouwd met een andere invulling van het Europese Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB). Toen begin 2010 vanuit het Ministerie van LNV aan regio's de mogelijkheid werd geboden om zich aan te melden voor pilot-projecten heeft Stichting WCL Winterswijk hier direct op gereageerd.

3.1.2 De visie van Stichting WCL Winterswijk op de ontwikkeling van het gebied

Stichting WCL Winterswijk

Begin 2005 heeft de Stichting WCL Winterswijk haar statuten aangepast. De reden daarvoor was het aflopen (eind 2003) van de financieringsstructuur voor Waardevolle Cultuurlandschappen op basis waarvan de Stichting haar taakstelling uitvoerde. Deze beëindiging heeft niet geleid tot het opheffen van de stichting. De oorspronkelijke deelnemers uit Winterswijk, inclusief de gemeente, willen het gedachtegoed van het WCL behouden. Daarnaast heeft de gemeente ervoor gekozen met de buurtschappen een dienstverleningsplatform in te richten en daarbij organisatorisch aan te sluiten bij de WCL-structuur. De doelstelling van de heringerichte stichting is als volgt geformuleerd:

'De stichting stelt zich ten doel een bijdrage te leveren aan te formuleren en uit te voeren beleid voor behoud, herstel en ontwikkeling van het buitengebied van Winterswijk. Daarbij wordt uitgegaan van een integrale benadering van vijf thema's: leefbaarheid, land- en tuinbouw, natuur- en landschapsbeheer, cultuurhistorie, recreatie en toerisme.'

Vanuit haar nieuwe setting heeft het WCL bestuur een nieuwe Visie Stichting WCL Winterswijk 2005 - 2015 opgesteld. Per thema worden de uitgangspunten geformuleerd en de einddoelen voor 2015 aangegeven. Nadere uitwerking gebeurt jaarlijks met het vaststellen van de WCL-jaarplannen.

Verwevenheid als basis voor een duurzame ontwikkeling

In het visie document (WCL Winterswijk, 2005) wordt de doelstelling voor de ontwikkeling van het gebied omschreven als:

'Realisatie van de wensen en voorzien in de behoeften van bewoners en gebruikers in het buitengebied van Winterswijk staan centraal in de ontwikkelingsvisie voor 2015, juist om de mogelijkheden van latere generaties te bevorderen en het milieu te behouden. Het gaat dus om een duurzame ontwikkeling.'

Om een duurzame ontwikkeling mogelijk te maken is verbetering van de kwaliteit van dit unieke gebied met zijn hoogwaardige structuren voor mensen, dieren, planten, water en landschap een essentiële voorwaarde. Om welke wensen gaat het? Om te beginnen moet het buitengebied van Winterswijk sociaal-economisch vitaal blijven. Bijvoorbeeld door voldoende volwaardige inkomens te halen uit een hoogwaardige landbouw die kwaliteit hoog in het vaandel heeft en daarnaast een mooi afwisselend landschap om in te wonen, werken en recreëren, opwekking van duurzame energie en/of meer ruimte voor water en natuur. Op sommige plekken komen die wensen bij elkaar, bijvoorbeeld als men ter plaatse natuur, landbouw én recreatie wil. Dan is dus sprake van verweving van wensen en dus ook van een behoefte aan meervoudig duurzaam landgebruik.

'Verwevenheid' is typerend voor het karakter van het buitengebied. In hoeverre de verweving in de toekomst verder kan worden versterkt, is afhankelijk van een aantal ontwikkelingen. Zonder nu duidelijk te kunnen aangeven hoe die ontwikkelingen precies zullen gaan lopen, is wel een aantal trends aan te geven:

- *Het economisch belang van de landbouwsector als producent van alleen melk en vlees neemt steeds verder af.*
- *De rol van natuur en landschap voor inkomensverwerving in de landbouw wordt steeds belangrijker.*
- *De gevolgen van de verdergaande ontwikkeling van de communicatietechnologie in onze informatiemaatschappij zullen merkbaar worden, onder meer door gebruik van kansen op het gebied van telewerken en dienstverlening op afstand.*
- *De verstedelijking en de behoefte aan ruimte om te wonen nemen verder toe.*
- *Mensen en beleid vragen om meer natuur, rust en stilte, een betere milieukwaliteit, een mooier landschap en veel meer aandacht voor de waterkwaliteit en -kwantiteit.*

Daarmee verandert de 'drijvende kracht' die nu achter de verweving zit: naast een fysiek-ruimtelijk (en historisch) gegeven worden de nieuwe wensen en doelen bepalend voor de verweving in de toekomst. De uitdaging is om de kenmerkende verweving in stand te houden en nieuwe verweving inhoud te geven met bestaande en nieuwe middelen.'

In Winterswijk blijft landbouw die inspeelt op bovenstaande ontwikkelingen een grote economische rol in het gebied vervullen. Landbouw is voor de economische maar ook de sociale structuur van het buitengebied van levensbelang. De Winterswijkse landbouw is en blijft drager van het landschap en is ook in de toekomst onmisbaar voor de verdien capaciteit van het buitengebied. Ze pakt de uitdaging op om door te gaan met het produceren van een hoogwaardig product in een kleinschalig landschap. Dit betekent een verdere diversificatie van bedrijfsvormen in de landbouw. Voor sommige boeren zal dat betekenen een vergaande schaalvergroting van het bedrijf, terwijl andere bedrijven zich meer richten op 'vergroening' van de landbouw en bijdragen aan bijv. landschapsonderhoud en instandhouding kleinschaligheid.

Het doel van de GLB-pilot (zie 1.2) sluit naadloos op aan op deze ontwikkelingen. Het WCL bestuur heeft zich dan ook sterk gemaakt om als pilot-gebied verkozen te worden.

3.2 Beschrijving van het proces, de organisatie en de doorlopen stappen

Een belangrijke basis voor de deelname van Winterswijk aan de pilot is al gelegd op 30 juni 2008 tijdens een werkbezoek van Minister Verburg aan Winterswijk. Vanuit Stichting WCL Winterswijk is op het bedrijf van Alfred en Lianne Scholten aan de minister en haar ambtenaren uitgelegd dat boeren in Winterswijk hun nek willen uitsteken om duurzaam landgebruik te realiseren dat rekening houdt met de waarde en de beperkingen van het gebied. Tegelijkertijd is vanuit de landbouw aangegeven dat daar dan wel een redelijke beloning tegenover moet staan. Aansluitend is het Winterswijkse puntensysteem voor de beloning van diensten (zie 3.1.1) gepresenteerd. De Minister heeft op haar beurt toegezegd om partner te willen zijn voor de boeren die hierin investeren.

In maart 2010 is een aanvraag voor deelname aan de GLB-pilot ingediend bij het Ministerie van LNV. In de loop van 2010 is op diverse momenten contact geweest met het Ministerie, waaronder een werkbezoek op 22 juli 2010 van een LNV delegatie van Programmadirectie GLB en Regiodirectie Oost. Daarbij bleek het Ministerie onder de indruk van het gepresenteerde puntensysteem, de bereidheid van boeren en landgoedeigenaren om tegen een redelijke beloning bij te dragen aan de instandhouding van de kwaliteiten van het gebied en van de samenwerking tussen de verschillende partijen in de Stichting WCL Winterswijk. Op 14 oktober 2010 is de Stichting WCL Winterswijk door de Minister aangewezen als één van de vier proefgebieden.

Op 26 november 2011 heeft een eerste overleg plaatsgevonden tussen Stichting WCL Winterswijk, Gemeente Winterswijk, PAN, DLG en PRI om de voorwaarden van de pilot te bespreken, een organisatie op te zetten en te bespreken welke diensten aangeboden zouden kunnen worden. In de maanden daarna is dit verder uitgewerkt tot een vrij gedetailleerd Plan van Aanpak (versie van 18 februari 2011) waarin doelen, diensten, vergoedingen, monitoring, communicatie en organisatie en rolverdeling tussen de partijen zijn beschreven. In maart bleek dat de pilot uitgevoerd zou moeten worden binnen de demoregeling Plattelandsontwikkeling van het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling (ELFPO). Consequentie was dat het Plan van Aanpak herschreven moest worden om binnen de voorwaarden van deze regeling te passen.

Voor de begeleiding van de pilot is een overleg/projectgroep gevormd waarin vertegenwoordigd zijn:

- Stichting WCL Winterswijk: Gert Jan te Gronde (voorzitter), Arie Schoemaker (projectleider), Johan Wytema, Henk Wikkerink
- Ministerie van EL&I: Marcel Oostervlegel
- Provincie Gelderland: René van Eijden
- DLG: Annemieke van den Berg (vanaf 1 april 2011, tot dat moment Cees Zwaan en Henk Remmelink)
- PAN: Jan Stronks
- Aequator: Michiel van Amersfoort
- PRI: Rob Geerts

De verschillende rollen in het project zijn:

- Stichting WCL Winterswijk levert de projectleider: Arie Schoemaker. Hij is vanuit de Gemeente Winterswijk ambtelijk secretaris van de St. WCL Winterswijk. Hij was al bij het vorige project 'Boeren met landschap en natuur' betrokken en heeft zich in de tussenliggende tijd ingezet om de pilot GLB naar Winterswijk te halen. Hij is eerste aanspreekpersoon voor de pilot en regelt verder alles met de andere partijen die zich met de pilot bezighouden. Verder neemt hij deel aan de landelijke overleggen met de andere pilot gebieden, Ministerie EL&I, Dienst Regelingen en heeft ook deelgenomen aan het Duits Nederlands Landbouwforum in Bonn. Zijn uren komen ten laste van de Gemeente Winterswijk.
- DLG geeft algemene ondersteuning (geregeld door Ministerie EL&I zelf) uit een apart budget. De rol van DLG is naast het inbrengen van gebiedskennis ook om verbinding te houden met centraal DLG en de DLG inbreng in de andere GLB-pilots.
- Coöperatieve agrarische natuurvereniging PAN heeft opdracht gekregen om contracten te sluiten met boeren, hiervan de administratie te verzorgen en een eerste controle uit te voeren op de naleving van de afspraken.

- Aequator Groen & Ruimte BV heeft opdracht gekregen om een instructiehandboek met processchema's, werkprotocollen en instructiekaarten te maken en modelcontracten, aanvraagformulieren en een programma voor controle of de overeengekomen diensten geleverd worden op te stellen.
- PRI heeft opdracht gekregen om de dienstenbundel samen te stellen, de werving van de deelnemers te ondersteunen en de monitoring en evaluatie te verzorgen.

Alfred Scholten (lid WCL-bestuur namens LTO Noord) en Gert de Lange (projectleider van GUP namens gemeente Winterswijk) zijn naast Rob Geerts leden van de werkgroep 'Diensten'.

3.3 Totstandkoming van de dienstenbundel

Totstandkoming en toetsing

De dienstenbundel is opgesteld door Rob Geerts en Hein Korevaar (PRI) in overleg met Jan Stronks (PAN), Arie Schoemaker (WCL) en projectgroepleden Wytema, Wikkerink, Scholten en De Lange. De dienstenbundel is gebaseerd op het puntensysteem (Geerts *et al.*, 2008) en de eerdere MDL-ervaringen (Korevaar *et al.*, 2006). Doordat vanuit het Ministerie van EL&I de instructies over de regeling en de daarmee samenhangende voorwaarden waaronder de pilot uitgevoerd kon worden regelmatig veranderden, moest als gevolg daarvan de dienstenbundel enkele malen herschreven en de vergoedingen opnieuw berekend worden. Vanuit DLG Gelderland (Henk Rimmelink, Cees Zwaan, Sonja van Wolfswinkel), DLG Centraal (Remco Schreuder, Warmelt Swart) en Provincie Gelderland (René van Eijden) is meegedacht over de samenstelling van de dienstenbundel. Uiteindelijk is gekozen voor het onderbrengen van de pilot als 'Demo Collectief Beheer' in de demoregeling Plattelandsontwikkeling van het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling (ELFPO), wat betekende dat de diensten vergoed worden op basis van geïnvesteerde arbeid en kosten (en niet op basis van opbrengstderiving). De diensten dienen volgens de Demoregeling Collectief Beheer bij te dragen aan de volgende nieuwe uitdagingen:

- aanpassingen aan en mitigatie van klimaatverandering;
- hernieuwbare energie;
- kwalitatief en kwantitatief waterbeheer
- biodiversiteit
- en/of aan innovaties op één of meer van deze terreinen.

Voor de onderbouwing van de diensten is ook overlegd met Paul Terwan van Water, Land en Dijken. Van zijn suggesties is dankbaar gebruik gemaakt.

Diensten waaruit gekozen kan worden

De diensten die vermeld staan in de dienstenbundel zijn onderverdeeld in de thema's biodiversiteit, waterkwaliteit en openstelling. Zowel de kleinschaligheid, het beheer van akkers en graslanden en de landschapspakketten versterken de lokale biodiversiteit. Omdat het belevingsaspect van een gevarieerd landschap en natuur belangrijk is, evenals de vermaatschappelijking van de landbouw, zijn openstelling en educatie ook in de dienstenbundel opgenomen.

De diensten waaruit gekozen kan worden zijn:

Thema biodiversiteit

B1 Instandhouding kleinschaligheid

B1-1 Instandhouding landbouwkundig gebruik kleine percelen

B1-2 Graslandverzorging naast houtwallen/singels en bos

B2 Ortolanenpakket

B2-1 Graanakkers als broed- en voedselbiotoop voor akkervogels

B2-2 Akkerfaunarend

2a Ingezaaid met een zaadmengsel

2b Niet geoogst graandeel

B2-3 Graanstoppelevelden

B3 Soortenrijk grasland

- B3-1 Inzaai kruidenrijk grasland
- B3-2 Instandhouding oud grasland (> 10 jaar)
- B3-3 Inzaai bonte weiderand
- B3-4 Inzaai grasklaverweiden

B4 Landschapspakketten

- B4-1 Bosjes < 1/2 ha
- B4-2 Solitaire bomen of boomgroep
- B4-3 Steilrand
- B4-4 Hoogstamboomgaard

Thema waterkwaliteit**W1 Vanggewassen****Thema openstelling****O1 Educatie****O2 Wandelpad over boerenland****Toelichting op de diensten****Instandhouding kleinschalige percelen**

In de dienstenbundel neemt de dienst *Instandhouding kleinschaligheid* een centrale plek in.

Ecologisch gezien is het kleinschalige cultuurlandschap van Winterswijk een waardevol gebied met een grote diversiteit aan planten en dieren, door de afwisseling van verschillende biotopen op korte afstand (akkers, graslanden, bossen, beken en houtwallen en heggen), maar ook diversiteit in de ondergrond (kalk, keileem, veen en zand) en variatie in de hydrologie. Behoud van het landschap met zijn kleinschaligheid is tevens het behoud van de biodiversiteit.

In vergelijking met landbouwgebieden waar schaalvergroting heeft plaats gevonden en lijnvormige landschapselementen zijn verdwenen, moeten bedrijven in Winterswijk meer kosten maken (o.a. arbeid en grond) om tot dezelfde opbrengsten te komen. Op basis van studies van Alterra (Rienks *et al.*, 2008 en Kempenaar *et al.*, 2010) zijn berekeningen gemaakt wat de meerkosten zijn voor het bewerken van kleine percelen t.o.v. grote percelen. Als we alleen kijken naar de extra tijd die het kost om kleine percelen te bewerken dan neemt die sterk toe wanneer percelen kleiner zijn dan 3 ha. Bij grotere percelen wordt het ook nog eens aantrekkelijker om te investeren in grotere en snellere machines. Los van de mechanisatiegraad is het verschil in taaktijden voor veldwerkzaamheden (bemesten, maaien, oogsten, slepen etc.) in de melkveehouderij voor een perceel van 3 ha of een perceel van een 0,5 ha ongeveer 12 uur/ha. Daarnaast worden veel Winterswijkse percelen gekenmerkt door onregelmatige vormen, hetgeen eveneens de bewerkbaarheid bemoeilijkt.

Omdat kleine en onregelmatige percelen moeilijker te bewerken zijn, zijn de bewerkingskosten hoger. De beplantingen langs de percelen zorgen ook voor beschaduwing, bladval en onttrekking van vocht. Landbouwgewassen groeien langs deze landschapselementen minder goed en het vergt extra arbeid in de graslandverzorging (opruimen van blad en takken). Percelen die kleiner of gelijk aan 3 ha zijn en aan 4 zijden omzoomd komen in aanmerking voor een vergoeding voor de extra arbeid die het bewerken van kleinschalige percelen met zich meebrengt. Ook komen kleine percelen in aanmerking voor deze dienst als ze aan 3 zijden omzoomd zijn en waarvan de 4de (niet omzoomde) zijde grenst aan een perceel van een andere eigenaar c.q. gebruiker. Omzomingen kunnen zijn: bos, houtwal, sloot, steilrand en/of een ecologisch beheerde wegberm. Het in beheer hebben van een omzoomd kleinschalig perceel, dat aan de gestelde voorwaarden voldoet, is een basis vereiste voor het afnemen van de overige diensten.

De diensten B1-1 en B1-2 zijn aan elkaar gekoppeld. Een vergoeding voor graslandverzorging langs houtopstanden kan alleen wanneer het perceel aan de kleinschaligheidscriteria van omzoming en ≤ 3 ha voldoet.

Ortolanenpakket

De akkerfaunadiensten hebben als doel het biotoop voor akkervogels als ortolaan, patrijs, geelgors en andere akkervogels te verbeteren door broed- en voedselgebieden te creëren. Ook de akkerflora, vlinders en andere insecten en zoogdieren zullen van de maatregelen profiteren. Uit onderzoek is gebleken dat graanteelt minder nitraatuitspoeling geeft dan de teelt van maïs (Korevaar e.a., 2006). Dit komt de waterkwaliteit ten goede.

Belangrijk bij dit pakket is de collectieve aanpak. Het is essentieel dat meerdere boeren in een gebied meedoen. Alleen in samenwerking (*collectief*) het is mogelijk om daadwerkelijk het leefgebied voor akkervogels te vergroten en te verbeteren. Wanneer in een aaneengesloten gebied veel ondernemers meedoen, ontstaat er een mozaïek van bouwlanden met granen, aardappelen en andere gewassen, die gecombineerd met maatregelen als akkerfaunaranden en stoppelvelden ook (winter)voedsel en dekking bieden. Omdat het niet reëel was, gezien het late tijdstip in het jaar waarin contracten voor de pilot konden worden gesloten, het bouwplan nog aan te passen is voor 2011 de collectiviteits bij graanteelt (B 2-1) vervallen.

Soortenrijk grasland

In het MDL-onderzoek op agrarische bedrijven in Winterswijk (Korevaar e.a., 2006) is duidelijk aangetoond dat in extensief beheerde, soortenrijke graslanden naast een grote diversiteit aan plantensoorten ook meer vlinders en sprinkhanen worden aangetroffen. De afwisseling van kruidenrijke graslanden met bouwlanden waarop maatregelen worden getroffen ter verbetering van het biotoop voor akkervogels, het ortolanenpakket, heeft meerwaarde voor flora en fauna omdat het de diversiteit vergroot in een bepaald gebied. Het is dan ook essentieel dat meerdere boeren in een bepaald gebied meedoen en dat clusters ontstaan van gras- en bouwlanden waarop maatregelen zijn genomen. Inzaaien van kruidenrijk grasland en bonte weideranden helpt om deze soortenrijke graslanden te laten ontstaan.

Het inzaaien van grasklaverweiden zorgt voor vlinderbloemigen in het grasland die op natuurlijke wijze stikstof binden waardoor aanvullende kunstmestgiften in deze grasklaverweiden vrijwel overbodig worden. Daarmee draagt klaver bij aan het verminderen van de broeikasemissie (N₂O en CO₂) bij de productie en distributie van kunstmest. Klaver draagt tevens bij aan een grotere biodiversiteit in deze graslanden. Bijen, hommels en vlinders bezoeken graag deze graslanden wanneer de klaver bloeit, om er hun nectar te verzamelen.

Landschapspakketten

Kleine bosjes, solitaire bomen en steilranden (essen) zijn typisch Winterswijkse elementen en hebben grote ecologische en landschappelijke waarde. Zo fungeren solitaire bomen als broed- en uitkijkplaats voor vogels en kunnen beschutting(schaduw) geven aan het vee (dierenwelzijn). Steilranden accentueren de essen, van oudsher zijn ze in beplant met bomen en struiken. Ze vormen gradiënten met verschillende groeiomstandigheden, dit biedt een biotoop voor verschillende plantensoorten. Veel van deze kleine bosjes, solitaire bomen en steilranden dreigen in verval te raken en te verdwijnen, omdat ze niet adequaat worden onderhouden of onvoldoende zijn afgerasterd tegen weidend vee en landbouwkundige activiteiten. In deze GLB-pilot wordt de mogelijkheid geboden om eventueel achterstallig onderhoud weg te werken en elementen goed af te rasteren. In het kader van het MDL-project (Korevaar, 2006) zijn bij een aantal landgoedeigenaren en landbouwbedrijven hoogstamboomgaarden met walnoten, kastanje en kersen aangelegd. Deze hebben zich inmiddels ontwikkeld tot mooie boomgaarden, die ook voor de biodiversiteit een functie vervullen en landschappelijk aantrekkelijk zijn, omdat ze veelal een geleidelijke overgang vormen van bossen naar landbouwgronden. Door het onderhoud van deze hoogstamboomgaarden op te nemen als dienst wordt de continuïteit in het beheer gewaarborgd.

Waterkwaliteit

Maatregelen zoals het inzaaien van vanggewassen na graan-, aardappel- of bietenteelt zijn wettelijk niet verplicht, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het inzaaien van een stikstofbehoefte vanggewas na maïs op zandgronden. De vanggewassen/groenbemesters leggen achtergebleven stikstof vast en zo wordt nitraatuitspoeling naar het grondwater voorkomen.

Daarnaast spelen vanggewassen/groenbemesters een positieve rol in de organische stofopbouw van de bodem en ze helpen veronkruiding tegen te gaan. Bloeiende gele mosterdvelden trekken veel insecten en zijn in het late najaar (wanneer er weinig afwisseling meer is in het landschap) visueel aantrekkelijk en dragen daardoor bij aan een positieve beleving van het landschap.

Openstelling

In het kader van de vermaatschappelijking van het toekomstige GLB-beleid is het van belang om burgers en consumenten kennis te laten maken met de herkomst van ons voedsel en de beleving van de natuur. Het openstellen van bedrijven voor educatieve doeleinden en het aanleggen van voorzieningen om tussen percelen door te kunnen wandelen zijn daarom opgenomen als dienst.

Voorwaarden voor deelname

In principe kunnen alle eigenaren en gebruikers van landbouwpercelen in de gemeente Winterswijk meedoen die een BRS (Basis Registratie Systeem) nummer hebben. Een verdere voorwaarde is dat men in bezit is van minimaal één kleinschalig perceel (< 3 ha) en dat naast kleinschaligheid (B1) minstens één andere dienst moet worden afgenomen. De ondergrens voor deelname wordt bij € 500, - per jaar aan vergoeding gelegd omdat anders naar verhouding de administratiekosten te hoog worden. Bij deelname verplicht men zich om:

- zich te houden aan goede landbouwpraktijk;
- een machtiging te tekenen zodat de Stichting WCL Winterswijk de vergoeding in ontvangst mag nemen voor de deelnemers;
- een verklaring te ondertekenen dat voor het betreffende perceel geen andere Rijks- en/of provinciale subsidie wordt ontvangen;
- mee te werken aan monitoring en het bijhouden van een urenregistratie;
- aanwezig te zijn bij een jaarlijkse schouw.

Collectiviteit

Collectiviteit is een sleutelwoord in deze GLB-pilot. Daarom was voor de Stichting WCL Winterswijk bij de aanvraag de intentie om de vorming van collectieven van boeren en landgoedeigenaren te stimuleren en ondernemers die strategische percelen hebben actief te benaderen om gezamenlijk deel te nemen met bijvoorbeeld het ortolanenpakket. Door de late start van de pilot waren veel percelen al ingezaaid en was er onvoldoende tijd om gesprekken met groepen naast elkaar gelegen bedrijven te organiseren. Het is daardoor slechts incidenteel gelukt om te sturen op clustering van percelen.

Collectiviteit

De Stichting WCL Winterswijk, de aanvrager van deze pilot, is een collectief van organisaties vanuit landbouw, recreatie, gemeente, natuur en landgoedeigenaren in Winterswijk. De kracht van Stichting WCL Winterswijk is dat het geen leden kent, maar gebiedsdekkend met draagvlak van alle in het buitengebied relevante partijen kan opereren. De agrarische natuurvereniging (PAN), die een belangrijke rol heeft in de uitvoering, is een coöperatieve vereniging. Het succes van deze pilot staat of valt met samenwerking en vertrouwen. Alleen in samenwerking (*collectief*) het is mogelijk om daadwerkelijk het leefgebied voor flora en fauna te verbeteren. Wanneer in een bepaald aaneengesloten gebied zoveel mogelijk ondernemers meedoen in de aangeboden diensten, ontstaat er een mozaïek van soortenrijke graslanden en bouwlanden met granen, aardappelen, groenbemesters en andere gewassen, gecombineerd met akkerfaunaranen. Daarbij wordt ook gekeken naar de eigendommen van terreinbeherende organisaties, percelen waarop een SNL-overeenkomst ligt etc., die samen met de GLB-pilot percelen clusters kunnen vormen.

3.4 Informatievoorziening, voorlichtingsbijeenkomsten en inloopgesprekken

Om te beginnen zijn op 22 december 2010 de deelnemers van de eerdere MDL en Groene Diensten projecten (zie 3.1.1) uitgenodigd om als eersten bijgepraat te worden over de GLB pilot.

Via de LTO Noord kanalen, de regionale krant De Gelderlander, de websites van gemeente Winterswijk, Stichting WCL Winterswijk en Gemeentenieuws zijn alle agrarische ondernemers in de gemeente Winterswijk uitgenodigd voor

twee voorlichtingsbijeenkomsten (voor een overzicht zie Bijlage I). De eerdere MDL en Groene Diensten deelnemers zijn ook persoonlijk uitgenodigd.

De twee voorlichtingsbijeenkomsten zijn gehouden op woensdagavond 23 februari (zaal Den Tappen, Miste) en donderdagavond 24 februari (zaal Emma, Ratum). Op woensdag waren er circa 65 belangstellenden waarvan er zich 45 hebben ingeschreven op donderdag waren er 55 belangstellenden. Op deze voorlichtingsavonden is een duidelijke en goed uitgewerkte brochure uitgedeeld met een overzicht van de diensten waarop ingeschreven kon worden, de vergoedingen voor de verschillende diensten en de voorwaarden voor deelname.

Tijdens de voorlichtingsavonden en via de website van Stichting WCL Winterswijk zijn de ondernemers attent gemaakt op de inlooptagen. Op deze inlooptagen op 3 en 8 maart konden boeren zich inschrijven voor deelname. Medewerkers van LTO Noord, PAN, PRI en Stichting WCL Winterswijk ondersteunden en adviseerden bij de inschrijvingen. Op 18 maart hebben zich nog enkele ondernemers op het kantoor van de PAN ingeschreven. In die dagen werd er maatwerk geleverd om alle aanvragen te verwerken en zo nodig verder af te stemmen met de ondernemers. In totaal hebben 97 ondernemers zich aangemeld. WCL heeft haar aanvraag op 25 maart 2011 bij het Ministerie van EL&I ingediend.

Als eerste terugkoppeling vanuit de pilot naar de deelnemers en andere betrokkenen en belangstellenden is in juli 2011 een Nieuwsbrief verspreid met informatie over aantal deelnemers en hun keuze voor de verschillende diensten. In deze Nieuwsbrief worden de deelnemers er op gewezen dat ze een urenregistratie moeten bijhouden, evenals een registratie van bezoekers/geïnteresseerden die een bezoek hebben gebracht aan hun bedrijf of waaraan nadere informatie over het project is gegeven.

De Gelderlander en Tubantia hebben verslag gedaan van de voorlichtingsbijeenkomsten. Op de website www.112achterhoek-nieuws.nl is aandacht besteed aan de pilot 'WCL krijgt pilot landschapsbeheer'. Zie verder Bijlage I voor een overzicht van de communicatie activiteiten.

3.5 Aantal individuele (aanmeldings)gesprekken om van eerste contact tot een contract te komen

Naast de twee voorlichtingsavonden, waarvoor de brochure en power point presentaties zijn gemaakt, zijn op twee inlooptagen tussen 10:00 en 16:00 uur door 4 à 5 personen ondernemers ondersteund bij het inschrijven voor de pilot. Er is tijdens de inlooptagen te weinig tijd en mogelijkheid geweest om deelnemers te stimuleren om niet alleen op de 'passieve diensten' zoals instandhouding oud grasland in te schrijven, maar juist ook voor 'actieve' diensten zoals aanleg van akkerranden en kruidenrijk grasland te kiezen.

Tabel 1. Overzicht van tijd besteed aan werving en verwerking van de aanvragen (uren).

	Werving	Individuele gesprekken	Verwerken aanvragen	Begeleiding deelnemers
PAN (Jan Stronks)	19,5	33	83	
PRI (Rob Geerts)	38	22	22	36
Totaal	57,5	55	105	36

3.6 Overzicht van diensten en deelnemers waarmee afspraken zijn gemaakt

De deelnemers

In totaal doen 97 ondernemers mee aan de pilot. Het totaal aantal landbouwbedrijven in Winterswijk was in 2010 volgens CBS gegevens 344 bedrijven (Tabel 2. CBS Statline). Een deelname van 97 bedrijven betekent dat ongeveer 30% van de Winterswijkse landbouwbedrijven meedoet aan de pilot. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de deelnemende bedrijven is ca. 33 ha. Gemiddeld voor heel Winterswijk is de gemiddelde bedrijfsgrootte 23,5 ha. Dit betekent dat de deelnemende bedrijven aanzienlijk groter zijn dan de gemiddelde bedrijfsomvang.

Het totale grondoppervlak van de gemeente Winterswijk is 13.880 ha, daarvan was in 2008 1.869 ha bos- en natuur en 8055 ha in gebruik als cultuurgrond voor land- en tuinbouw (CBS Statline). Van de cultuurgrond wordt ongeveer 65% gebruikt als grasland, 24% voor snijmaïsteelt, 4% granen, 6% aardappelen en slechts 1% voor tuinbouw, boomkwekerij en fruitteelt.

Tabel 2. Landbouwkundige kengetallen voor landbouwbedrijven in gemeente Winterswijk (bron: CBS Statline).

	1980	1990	2000	2010
Aantal landbouwbedrijven	809	676	487	344
Gemiddelde bedrijfsgrootte (ha)	11,5	14,4	18,2	23,5
Totaal cultuurgrond (ha)	9.315	9.576	8.865	8.055
Grasland totaal (ha)	6.838	6.310	5.483	5.214
waarvan natuurlijk grasland (ha)	n.b. ¹	n.b.	49	60
Granen, excl. snijmais (ha)	n.b.	n.b.	698	341
Aardappelen (ha)	n.b.	n.b.	n.b.	516
Rundvee totaal (stuks)	34.211	27.774	21.274	18.941
waarvan melk- en fokvee	n.b.	n.b.	16.608	15.913
Varkens totaal (stuks)	104.250	107.111	75.166	n.b.
Kippen totaal (stuks)	317.755	278.620	275.089	n.b.

¹. n.b.: niet bekend; CBS is rond 2000 een iets andere indeling gaan hanteren waardoor getalreeksen niet doorlopen.

De aan de pilot deelnemende bedrijven zijn ingedeeld in een aantal bedrijfstypen (Tabel 3). Hieruit blijkt de sterke dominantie van de melkveehouderij in het gebied rond Winterswijk. Ook komen er nog relatief veel gemengde bedrijven voor.

Tabel 3. *Bedrijfstypen van de deelnemende bedrijven.*

Bedrijfstype	Aantal bedrijven
Melkveebedrijf	45
Vleesveebedrijf (met rundvee)	7
Varkensbedrijf	3
Pluimveebedrijf	3
Akkerbouwbedrijf	3
Gemengd veehouderij (twee of meer veehouderijtakken die ongeveer even groot zijn)	10
Gemengd akkerbouw-veehouderij (akkerbouw en veehouderij zijn ongeveer gelijkwaardig)	9
Landgoed	3
Overige bedrijven	15

317 bedrijven in Winterswijk ontvingen in 2009 bedrijfstoelagen vanuit de 1^e pijler van het GLB voor een totaal van 4695 ha landbouwgrond. Per ha waarvoor een toeslag werd ontvangen was dit bedrag € 715 (Bijlage II). Als we het ontvangen bedrag uitsmeren over alle hectares landbouwgrond in de gemeente Winterswijk was het bedrag gemiddeld € 410/ha. Het subsidiebedrag is in 5 jaar tijd snel gedaald. Gemiddeld over alle landbouwgrond in Winterswijk was het subsidiebedrag uit de eerste pijler in 2004: 751 €/ha, in 2007: 523 €/ha en in 2009 was dit bedrag al gedaald naar € 410/ha (zie verder Bijlage II).

De diensten

Alle 97 bedrijven doen mee aan *Instandhouding kleinschaligheid*, dit was een instapeis. De totale oppervlakte voor instandhouding kleinschaligheid is 945 ha (zie Tabel 4). De deelnemende bedrijven hebben een gemiddelde bedrijfsoppervlakte van 33 ha. Daarnaast hebben 76 deelnemers gekozen om meer dan 100 km perceelrand aan te melden voor de dienst *Graslandverzorging langs houtwallen*. Ook de dienst *Instandhouding oud grasland* is door veel ondernemers (62) gekozen met een totale oppervlakte van 538 ha. In de interviews gaven sommige deelnemers aan dat ze als er wat meer voorbereidingstijd was geweest ze best op nog meer (meer complexe) diensten hadden willen inschrijven. Er moest snel beslist worden. Het lijkt erop dat velen gekozen hebben voor de meest voor de hand liggende en gemakkelijk in de bedrijfsvoering inpasbare diensten, zie verder 3.7.

Tabel 4. Aantallen deelnemers, gekozen diensten, oppervlakte per dienst en kosten voor GLB pilot Winterswijk 2011.

	Maximum per bedrijf	Deelnemers	Oppervlakte	Een- heid	Tarief (€)	Begrote kosten (€)	
Biodiversiteit							
B1 Instandhouding kleinschaligheid							
B1-1a	percelen 2 - 3 ha	62	405,6	ha	50	20.277,50	
B1-1b	percelen 1 - 2 ha	80	392,3	ha	125	49.033,75	
B1-1c	Percelen 0,5 - 1 ha	67	115,2	ha	250	28.802,50	
B1-1d	percelen < 0,5 ha	46	31,9	ha	400	12.740,00	
	<i>totaal kleinschaligheid</i>	<i>97</i>	<i>945,0</i>	<i>ha</i>		<i>110.854,00</i>	
B1-2	Graslandverzorging langs houtopstanden	76	101605,7	m	0.5	50.802,85	
B2 Ortolanenpakket							
B2-1	Graanakkers	2 ha	19	31,4	ha	500	15.705,00
B2-2a	Ingezaaide akkerfaunarend		12	551,4	are	20	11.027,20
B2-2b	Niet geoogst graandeel		4	184,3	are	14	2.580,20
B2-3	Graanstoppeveld	2 ha	7	10,1	ha	250	2.522,50
B3 Soortenrijk grasland							
B3-1	Inzaai kruidenrijk grasland	2 ha	7	9,4	ha	1400	13.216,00
B3-2	Instandhouding oud grasland		62	538,5	ha	50	26.925,50
B3-3	Inzaai bonte weiderand		2	54,6	are	15	819,00
B3-4	Inzaai grasklaverweide	3 ha	15	36,4	ha	250	9.090,00
B4 Landschapspakketten							
B4-1	Onderhoud bosjes , 1/2 ha		28	725,1	are	50	36.254,80
B4-2	Onderhoud solitaire bomen		28	110	stuks	50	5.500,00
B4-2a	Afrasteren solitaire bomen		14	47	stuks	100	4.700,00
B4-3	Steilrand		21	180,5	are	50	9.023,50
B4-4	Onderhoud hoogstamfruitbomen	25 bomen	21	315	stuks	20	6.300,00
Waterkwaliteit							
W1	Inzaai vanggewassen	3 ha	21	51,3	ha	250	12.817,50
Openstelling							
O1	Educatie en openstelling	8 uren	22	170	uren	50	8.500,00
O2	Wandelpad over boerenland		8	7285	m	0.5	3.642,50
Totale kosten 2011						330.280,30 ¹⁾	

¹⁾ Waarvan € 84.903,30 eenmalige kosten in 2011.

Naast de dienst B1 (instandhouding kleinschaligheid) moesten deelnemers minimaal nog 1 extra dienst kiezen. In Tabel 5 staat een overzicht van de aantallen extra diensten die gekozen zijn.

Tabel 5. Verdeling van de keuze van extra diensten.

Extra diensten	Aantal deelnemers
0	1 ¹⁾
1	7
2	18
3	24
4	18
5	13
6	6
7	5
8	1
9	4

¹ Door tijdsdruk en de vele aanvragen is bij dit bedrijf een fout gemaakt en is niet ingeschreven voor extra diensten.

Het puntensysteem

In paragraaf 3.1.1 is vermeld dat op verzoek van een groep van 20 Winterswijkse ondernemers in 2007 en 2008 een puntensysteem is ontwikkeld voor de beloning van groenblauwe diensten. Met dat systeem is twee jaar naar volle tevredenheid van de deelnemers en Stichting WCL Winterswijk ervaring opgedaan (Geerts et al, 2008). Dit puntensysteem is in 2008 ook gepresenteerd aan minister Verburg en opnieuw in zomer 2010 tijdens een werkbezoek van Programma directie GLB en Regiodirectie Oost. Na aanwijzing van WCL Winterswijk als één van de collectieven voor de GLB-pilot is in eerste instantie een dienstenbundel opgesteld gebaseerd op de systematiek van het puntensysteem. Later bleek in de onderhandelingen dat voor de pilot gebruik gemaakt moest worden van de demoregeling Plattelandsontwikkeling. Deze demoregeling schrijft voor dat vergoedingen uitsluitend kunnen plaatsvinden op basis van bestede tijdsinzet (en gemaakte materiële kosten). Het puntensysteem daarentegen is, analoog aan de Nederlandse Catalogus Groenblauwe Diensten (IPO, 2010), gebaseerd op een compensatie van verminderde opbrengsten in vergelijking met een bedrijfsvoering zonder belemmeringen.

Bij het samenstellen van de eerste versie van de dienstenbundel bleek dat we met het puntensysteem goed invulling konden geven aan GLB-pilot en tot eenvoudiger en consistentere berekeningsystematiek kwamen dan nu binnen de demoregeling mogelijk is. Naar de toekomst toe zou een puntensysteem een goede manier zijn waarop Nederland een nationale of regionale invulling kan geven aan de 'vergroening' in het GLB. Het Ministerie van EL&I heeft meerdere malen laten weten van een dergelijk systeem gecharmeerd te zijn en probeert daarin andere Europese lidstaten mee te krijgen. De Stichting WCL Winterswijk pleit er dan ook voor om het puntensysteem parallel aan deze pilot verder uit te werken, zodat het systeem gereed is om in de toekomst in kader van GLB en/of andere systemen die nationaal en internationaal ontwikkeld worden voor 'payments for ecosystem services' te worden toegepast.

3.7 Bereidheid van ondernemers om mee te doen en redenen om wel of niet mee te doen

Om een beeld te krijgen van de redenen waarom agrarische ondernemers in Winterswijk wel of niet deelnemen aan de pilot is een beknopte enquête uitgevoerd onder een achttal boeren. De keuze om voor deze tussenrapportage slechts acht ondernemers te interviewen is een arbitraire keuze. Van de acht doen er 4 mee aan de pilot en 4 niet. Voor antwoorden op de vragen zie bijlage III.

In Tabel 6 staan de belangrijkste uitkomsten samengevat. Uit de reacties blijkt dat de belangrijkste redenen om mee te doen financiële overwegingen zijn, waarbij eigenlijk alle deelnemers ook aangeven dat ze in hun bedrijfsvoering toch al met natuurlijke handicaps te maken hebben. Van de niet-deelnemers geven twee aan ook in de toekomst niet

mee te zullen doen, één zegt misschien en de vierde was nu te laat, maar wil in de toekomst wel meedoen als zich een nieuwe gelegenheid voordoet.

Tabel 6. Redenen om wel of niet mee te doen aan de pilot (8 interviews).

Vragen	Ja	Nee
Op de hoogte van de pilot	7	1
Voorlichtingsavond bezocht	3	5
Inloopdag bezocht	3	5
Reden om wel meedoen		
past in bedrijfsvoering	1	
financieel aantrekkelijk	4	
ervaring opdoen		
anders	2	
Reden om niet meedoen		
voldoet niet aan de eisen		
geen interesse		2
vergoeding te laag		
geen geschikte diensten		
anders		4

3.8 Voorlopig financieel overzicht van de kosten waarvoor verplichtingen zijn aangegaan

Uit Tabel 4 blijkt dat met 97 deelnemers voor het jaar 2011 afspraken zijn aangegaan voor een totaal bedrag van k€ 330, hiervan zijn k€ 84,9 eenmalige kosten. Deze eenmalige kosten hebben betrekking op inzaaikosten van akkerranden, inzaai van grasland en -randen en wegwerken van achterstallig onderhoud van bosjes en bomen en hier en daar het afrasteren van solitaire bomen. In 2012 worden vergelijkbare beheerskosten voorzien, maar vervallen de eenmalige kosten.

Van het totale vergoedingsbedrag van k€ 330 gaat ongeveer een derde deel (k€ 110,9) naar de instandhouding van kleinschaligheid en k€ 50,8 naar graslandverzorging langs houtopstanden. Ook instandhouding oud grasland en onderhoud van kleine bosjes zijn diensten waar relatief veel vergoeding naar toe gaat.

De bedragen in Tabel 4 zijn de begrote bedragen. In de loop van 2011 vindt vanuit de PAN een controle plaats of de overeengekomen diensten daadwerkelijk worden uitgevoerd. Op basis van de gerealiseerde diensten zal tot uitbetaling worden overgegaan.

3.9 Ervaringen van deelnemers en andere betrokken partijen

De hier vermelde ervaringen zijn eerste indrukken. Er heeft nog geen systematische inventarisatie van ervaringen plaatsgevonden. In de eindrapportage volgend jaar na afloop van de gehele pilot zal op dit aspect dieper ingegaan worden.

Ervaringen van deelnemers

Door een droog voorjaar was er weinig variatie in de faunaranden. Door de natte zomer was de graanoogst laat en matig en trad er een welige onkruidgroei op graanstoppelvelden op. Eén aanvrager werd het te gortig, deze ziet af van de vergoeding voor graanstoppelveld.

Bij dienst B4-3 Steilrand weten sommige deelnemers niet goed wat van ze verwacht wordt.

Voor de diensten Inzaai van akkerfaunaranden en kruidenrijke graslanden zijn op een aantal bedrijven de betreffende objecten bezocht.

Ervaringen vanuit Stichting WCL Winterswijk

Het bestuur is positief, mede ook omdat deze pilot de Stichting WCL Winterswijk weer nadrukkelijk op de kaart zet. Bestuursleden worden persoonlijk hierop aangesproken.

Ervaring vanuit Gemeente Winterswijk

Gemeente Winterswijk is positief over de pilot, heeft veel vertrouwen in de Stichting WCL Winterswijk. Bij meerdere landelijke bijeenkomsten is 'Winterswijk' een gespreksthema en voorbeeld.

Ervaring met inbreng DLG en Provincie Gelderland

De rol van DLG is ondersteunend, aangestuurd vanuit het Ministerie van EL&I. Elk pilot gebied heeft een DLG'er toebedeeld gekregen. Onze ervaring met het werken met DLG zijn positief, onder meer door hun ervaring met diensten en het werken met de Nederlandse Catalogus Groenblauwe Diensten.

De provincie Gelderland is in een later stadium toegevoegd aan de projectgroep. De inbreng van de provinciale vertegenwoordiger is van toegevoegde waarde voor het project.

Samenwerking en kennisuitwisseling met de drie andere GLB-pilots

Met de drie andere gebieden is een goed en regelmatig contact. Dit gebeurt op initiatief van het Ministerie van EL&I in georganiseerd verband, maar ook op eigen initiatief worden tussen de gebieden ervaringen uitgewisseld. Er wordt daarbij overlegd hoe in de andere gebieden bepaalde zaken worden opgepakt en knelpunten opgelost, maar ook worden initiatieven ontplooid met oog op de toekomst van het GLB. Bij de totstandkoming van de dienstenbundel is dankbaar gebruik gemaakt van de kennis en ervaringen van Water, Land en Dijken (Paul Terwan).

3.10 Gesignaleerde knelpunten

Keuze voor de demoregeling Plattelandsontwikkeling

Het heeft te lang geduurd voordat vanuit het Ministerie van EL&I duidelijkheid kon worden geboden over de voorwaarden waaronder de pilot moest worden uitgevoerd. Dit heeft de Winterswijkse projectgroep veel extra tijd gekost. Het betekende o.a. dat in een laat stadium de vergoedingen die in de Dienstenbundel gehanteerd worden via een volledig andere systematiek herberekend moesten worden en dat ook het Plan van Aanpak volledig herschreven moest worden via een nieuw format. Dit heeft de leden van de projectgroep naar schatting 250 uur extra werk gekost. Daarvan drukt ca. 150 uur (ca. 13 k€) op de projectbegroting (nacalculatie versus begrotingsopzet) en ca. 100 uur zijn extra geleverd door projectleider en projectgroepleden die niet op de projectbegroting rusten.

Ook is er pas eind juli duidelijkheid gekomen over de wijze waarop deelnemers de urenregistratie moeten bijhouden. Zij moeten nu met terugwerkende kracht daarvoor formulieren invullen. Hoewel we bij de start van de pilot de deelnemers er al op gewezen hadden dat ze de uren moesten bijhouden, zal het voor sommigen behoorlijk peinen worden om zich alle verrichte werkzaamheden en de daarbij bestede tijd te herinneren, hetgeen de betrouwbaarheid van deze registratie niet ten goede zal komen.

Onvoldoende tijd om clustering te realiseren

Een ander knelpunt dat we signaleren is dat de onduidelijkheid over het instrumentarium er toe leidde dat de verweving van de deelnemers pas eind februari kon starten en we slechts een maand tijd hadden voor de werving en het maken van afspraken met de deelnemers. In die korte tijd bleek het niet realiseerbaar om veel te sturen op clustering. In de wervingsbrochure is de intentie uitgesproken dat minimaal 60% van de deelnemende kleine percelen in groepjes geclusterd zouden liggen, die tezamen minimaal 10 ha groot zouden zijn, of die aansluitend zouden liggen aan gebieden (percelen) die al een goede basisbiodiversiteit hebben. Als gebieden met een goede

basisbiodiversiteit worden daarbij genoemd: percelen binnen de EHS of Natura 2000 gebieden, percelen van SBB, Gelders Landschap of Natuurmonumenten, percelen binnen NSW-landgoederen, percelen die grenzen aan ecologisch beheerde bermen en tot slot percelen die grenzen aan kleinschalige gebieden in Duitsland.

Doordat kleine percelen en houtopstanden frequenter in Winterswijk Oost voorkomen dan in andere delen van het gebied, zal automatisch wel een zekere mate van clustering zijn bereikt. Met meer tijd en gerichte acties (verweving van deelnemers die gronden hebben die de clustering doorbreken) had waarschijnlijk nog een verdergaande clustering bereikt kunnen worden.

Aan DLG is gevraagd om alle percelen waarop in het kader van deze pilot diensten liggen in kaart te brengen. Deze kaarten zijn nu nog niet beschikbaar. In de eindrapportage zal aan de hand van deze kaarten nader ingegaan worden op de mate waarin er toch een deel van de beoogde clustering gerealiseerd is.

Onduidelijkheden over wie mag meedoen en over de inhoud van de diensten

Tijdens de wervingsgesprekken ontstonden er onduidelijkheden of gronden die eigendom zijn van terreinbeheerende organisaties en die via reguliere pachtcontracten gepacht worden door boeren mee mogen doen in de pilot. Na overleg met Ministerie van EL&I, Natuurmonumenten en Geldersch Landschap is besloten dat boeren die gronden van Natuurmonumenten of Geldersch Landschap pachten en waar geen beheersverplichtingen op rusten wel met de pilot mee mogen doen. Voor een toekomstig GLB blijft het belangrijk dat er betere argumentatie en criteria komen wanneer gronden die gepacht worden wel/niet mogen meedoen.

Omdat de pilot door Stichting WCL Winterswijk aangevraagd was mede namens de 20 deelnemers van het project Boeren met landschap en natuur die het puntensysteem ontwikkeld hadden, was afgesproken dat de deelnemers die met hun bedrijf net buiten de gemeentegrenzen van Winterswijk liggen toch mee zouden kunnen doen aan de pilot. Dit betrof twee bedrijven. De aanvraag om de twee bedrijven toe te voegen aan de begrenzing voor deelname in de pilot is gelijktijdig bij het Ministerie van EL&I ingediend. Uiteindelijk bleek één bedrijf geen BRS nummer te hebben. Helaas is met het wegvallen van dit ene bedrijf ook het andere bedrijf niet op de begrenzingskaart van het pilot-gebied gekomen zoals die in De Staatscourant (d.d. 14 maart 2011) is gepubliceerd.

Een onverwachte onduidelijkheid in de omschrijving van de diensten bleek bij granen op te treden. Graan oogsten als GPS i.p.v. korrel, mag dat? Het uitgangspunt bij graanteelt moet zijn het graan te laten afrijpen en de korrel te oogsten. Dat was ook de intentie van de betreffende ondernemer. Echter het natte zomerweer en de veronkruiding deed hem besluiten dat het beter zou zijn het graan te oogsten als GPS. Omdat we op dit punt in de beheervorschriften van dit pakket niet duidelijk zijn geweest hebben we besloten dit in deze situatie toe te staan.

Een aantal onduidelijkheden in de opgaven van de deelnemers zijn in het veld gecontroleerd door de PAN. Bijvoorbeeld in hoeverre greppels in een perceel daadwerkelijk als harde 'zomen' opgevoerd mogen worden om voor de kleinschaligheidsvergoeding in aanmerking te kunnen komen.

Een andere onduidelijkheid is dat deelnemers soms niet weten wat van ze verwacht wordt bij dienst B4-3 (Steilrand).

In het gebied wordt zowel door veel boeren als door andere partijen koeien in de weide als een kenmerkend element van het landschap beschouwd. Mede door de kleine percelen en versnipperde verkaveling is de bereikbaarheid van veel percelen vanaf de bedrijfsgebouwen (melkstal) vaak niet eenvoudig. Daarom wordt gepleit voor het erkennen van weidegang als een dienst. In deze pilot bleek het niet eenvoudig om koeien in de weide als dienst op te nemen. Met name een goede onderbouwing van de extra arbeid die daarvoor nodig is ontbrak. Vanuit de landbouw wordt dit als een gemiste kans ervaren.

Harmonisatie van regelingen

Voor een kwetsbaar gebied als het landschap van Winterswijk zijn veel regelingen en voorschriften van kracht. Elke regeling stelt eigen doelen en eisen. Voor betrokkenen is het vaak erg verwarrend waar men zich aan moet houden, maar ook van welke regeling men gebruik kan maken. Voor draagvlak in het gebied zou het goed zijn om tot een harmonisatie van regelingen te komen. Vanuit Stichting WCL Winterswijk wordt dan ook gepleit om GBD, SNL, GPL en GLB uiteindelijk onder één regeling te laten vallen, met gelijke rechten, plichten en vergoedingen.

4. Conclusies en aanbevelingen

De GLB-pilot biedt Stichting WCL Winterswijk een mooie kans om het eerder ingezette beleid van verbreding van de landbouw en het leveren van groenblauwe diensten verdere invulling te geven. Vanuit Stichting WCL Winterswijk, Gemeente Winterswijk, LTO-Noord en agrarische natuurvereniging PAN is veel energie gestoken in de voorbereidingen van de pilot en het werven van deelnemers. Een deelname van 97 bedrijven (d.w.z. 30% van de Winterswijkse landbouwbedrijven) is een hoog percentage, mede gezien de korte termijn waarbinnen men zich moest aanmelden. 47 van de 97 deelnemers hebben ervoor gekozen om met 4 of meer diensten mee te doen aan de pilot. 4 deelnemers doen zelfs met 9 diensten mee. Alle deelnemers doen mee aan de dienst Instandhouding kleinschaligheid met een totale oppervlakte van 945 ha. 76 deelnemers hebben ervoor gekozen om in totaal meer dan 100 km perceelrand aan te melden voor de dienst Graslandverzorging langs houtwallen. Ook de dienst Instandhouding oud grasland is door veel ondernemers (62) gekozen met een totale oppervlakte van 538 ha. Deze diensten dragen in belangrijke mate bij aan het belevingsaspect van een gevarieerd landschap, dat zo kenmerkend is voor het buitengebied van Winterswijk.

De werving van deelnemers is snel en efficiënt gelopen en zoals hierboven al aangegeven met een goed resultaat. Uit een kleine enquête onder boeren in het gebied bleek dat, ondanks de korte voorbereidingstijd, vrijwel alle boeren op de hoogte waren van de pilot. Degenen die deelnemen doen dat in ieder geval vanwege het financiële aspect dat ze aantrekkelijk vinden. Degenen die niet mee doen geven aan dat omdat ze niet afhankelijk van subsidies willen worden of dat ze teveel beperkingen voor de bedrijfsvoering verwachten bij de aangeboden diensten.

Veel lastiger in de pilot bleken voor Stichting WCL Winterswijk de onduidelijkheden over de regelgeving en het instrumentarium waarbinnen de pilot uitgevoerd moest worden. Dit gaf lange tijd onzekerheid en heeft de leden van de projectgroep ook veel extra tijd gekost. Een voorzichtige schatting wijst uit dat hierdoor minstens 250 uur extra besteed is aan extra overleg en het herschrijven van Plan van Aanpak en Dienstenbundel. Ook kwam er veel te laat (eind juli) duidelijkheid over de wijze waarop deelnemers de urenregistratie moeten bijhouden. Hoewel bij de start van de pilot de deelnemers er al op gewezen was dat ze de uren moesten bijhouden, beschikten ze niet over de juiste aanwijzingen en formulieren hoe dat te doen. Nu moeten ze met achteraf de formulieren invullen. Dit zal de betrouwbaarheid van deze registratie niet ten goede zal komen.

Het is een open deur, maar moet toch gezegd worden, bij de start van een pilot moeten de betreffende regelingen en administratieve eisen duidelijk zijn. Dat maakt het werken veel efficiënter en verhoogt de betrouwbaarheid van de gegevensverzameling aanzienlijk.

Uit de pilot komen ook een aantal knelpunten naar boven die nog nadere aandacht vragen, sommige punten van het gebied zelf, anderen van het Ministerie van EL&I. Zo blijkt de Demoregeling Plattelandsontwikkeling geen gelukkige keuze voor het belonen van maatschappelijke prestaties. Het buitengebied van Winterswijk is een kwetsbaar gebied waarvoor veel regelingen en voorschriften gelden. Vanuit Stichting WCL Winterswijk wordt gepleit om tot een harmonisatie van regelingen te komen, zodat het geheel eenduidiger wordt met gelijke rechten, plichten en vergoedingen voor vergelijkbare prestaties. Dit zal het draagvlak in het gebied ten goede komen en de uitvoering veel efficiënter maken.

Terugkijkend naar het beoogd resultaat (paragraaf 1.3) kan geconcludeerd worden het totaal beeld van de pilot duidelijk positief is. Er was een grote interesse bij agrarische ondernemers in het gebied om met de pilot mee te doen. Er is een veel hogere deelname bereikt (30% van de bedrijven) dan voor agrarisch natuurbeheer in het kader van SAN (waarvoor 13% van de bedrijven een overeenkomst hebben gesloten). De organisatie van de pilot is professioneel en met enthousiasme opgezet door Stichting WCL Winterswijk. De ondersteuning door de verschillende in de projectgroep deelnemende partijen is vruchtbaar en efficiënt. Ze vullen elkaar goed aan. Ook administratief verloopt het project, na enkele aanloopperikelen bij de aanvang, naar wens.

Kortom, het is een inspirerend voorbeeldproject waarbij op grote schaal door agrarische bedrijven de voedselproductiefunctie gecombineerd wordt met andere functies zoals landschapsonderhoud. Het project heeft een goede naamsbekendheid in het eigen gebied en biedt Stichting WCL Winterwijk een grote uitstraling ver buiten de grenzen van haar werkgebied. De eerste indruk is dat de Stichting WCL Winterwijk - als collectief - goed in staat is het project op een effectieve en efficiënte wijze te leiden.

Referenties

- Bos, E.J. & H. Korevaar, 2006.
Multifunctioneel landgebruik biedt regio kansen. Landwerk 5, 10-14.
- CBS Statline, 2011.
Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag. www.cbs.nl.
- Geerts, R.H.E.M., H. Korevaar, A. Oosterbaan & R. Vorage, 2008.
Boeren met landschap en natuur. Rapport 217. Plant Research International, Wageningen.
- IPO, 2010.
Nederlandse Catalogus Groenblauwe diensten. IPO/Ministerie EL&I, Den Haag (in druk).
- Kempenaar, A., T. Weijschedé, H. Agricola & R. Schrijver, 2010.
Cultural heritage as a criterion for Less Favoured Areas. Interne notitie. Alterra, Wageningen.
- Korevaar, H., 2006.
Perspectieven van veranderend landgebruik. Extensivering kan lonend zijn.
Plant Research International, Wageningen.
- Korevaar, H. & P. Van Loenen, 2003.
Meervoudig Duurzaam Landgebruik Winterswijk, kennisoverdracht en publiciteit. Rapport 60.
Plant Research International, Wageningen.
- Korevaar, H., R.H.E.M. Geerts, W. de Visser & E. Koldewey, 2006.
Vier jaar multifunctionele gras- en bouwlanden in Winterswijk: gevolgen voor economie en ecologie op de bedrijven. Rapport 115. Plant Research International, Wageningen.
- LNV, 2008.
Houtskoolschets Europees Landbouwbeleid 2020. Brief van de Minister van LNV aan de Tweede Kamer, 12 sept. 2008. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag.
- Rienks, W., W. Meulenkamp, D. de Jong, R. Olde Loohuis, P. Roelofs, W. Swart & T. Vogelzang, 2008.
Grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap. Alterra-rapport 1642. Alterra, Wageningen.
- Stuurgroep MDL, 2003.
Bouwstenen voor creatief ruimtegebruik. Vier jaar praktijkervaring met meervoudig duurzaam landgebruik in Winterswijk. Stuurgroep Programma Meervoudig Duurzaam Landgebruik Winterswijk.
- Vaessen, P., 2003.
Samenwerking in het programma Meervoudig Duurzaam Landgebruik Winterswijk.
Rapport Vakgroep Bedrijfswetenschappen, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- WCL Winterswijk, 2005.
Visie Stichting WCL Winterswijk 2005 - 2015. Stichting WCL, Winterswijk.

Bijlage I.

Overzicht communicatie

15 okt. 2010	Persbericht WCL Winterswijk: Belonen collectief landschapsbeheer	www.wclwinterswijk.nl
15 okt. 2010	Artikel in regionaal dagblad: Pilot voor beloning boeren in Winterswijk	De Gelderlander
15 okt. 2010	Nieuwsitem op website: LNV beloont boereninitiatieven	www.nieuweoogst.nu
Nov. 2010	Nieuwsitem op website: Winterswijk proefproject voor belonen collectief landschapsbeheer	www.gelderland.nl
Nov. 2010	Pilot voor Winterswijks landschapsbeheer	www.100procentwinterswijk.nl
Febr. 2011	Brochure Pilot Gemeenschappelijk Landbouw Beleid	WCL Winterswijk
Febr. 2011	Schriftelijke uitnodiging informatieavond proefproject Gemeenschappelijk Landbouw Beleid verstuurd naar alle boeren in Winterswijk	WCL Winterswijk
10 febr. 2011	Uitnodiging informatieavond proefproject Gemeenschappelijk Landbouw Beleid op website	www.winterswijk.nl
11 febr. 2011	Puntensysteem voor boeren – WCL zoekt deelnemers	De Gelderlander
23 febr. 2011	Informatieavond voor boeren, landgoedeigenaren, pers, ambtenaren, ca. 65 pers.	zaal Den Tappen, Miste
24 febr. 2011	Informatieavond voor boeren, landgoedeigenaren, , ca. 55 pers.	zaal Emma, Ratum
24 febr. 2011	GLB-pilot van start in Winterswijk	www.nieuweoogst.nu
25 febr. 2011	Natuur versterken is ook een taak voor de boer – ANALYSE	De Gelderlander en Tubantia
26 febr. 2011	GLB-pilot van start in Winterswijk	Nieuwe Oogst – Regio Oost
3 en 8 maart 2011	Inloopdagen voor boeren en landgoedeigenaren om in te schrijven voor deelname aan pilot	Wamelink, Winterswijk
11 maart 2011	Boeren hebben trek in deelname aan proef	De Gelderlander
19 maart 2011	Vergoeding kleinschaligheid; rubriek De mening van	Vee & Gewas
20 apr. 2011	Achtergrondartikel over landbouw Winterswijk; Interview (Henk Wikkerink) 'Wij gaan eerst harken'	De Gelderlander
7 juni 2011	Aanwezig (Arie Schoemaker) bij presentatie van advies 'Het Europees landbouwbeleid als transitie-instrument' van Raden voor de Leefomgeving en Infrastructuur	Den Haag
14 juni 2011	Landbouwpilot in trek bij boer Winterswijk. Eigen puntensysteem is nog niet uit beeld	De Gelderlander
14 juni 2011	Kleinschaligheid is het probleem, daarom slaat nieuw beloningssysteem aan.	Tubantia
14 juni 2011	Veel animo voor pilot voor landschapsbeheer rond Winterswijk	www.groeneruimte.nl
Juli 2011	Nieuwsbrief I over GLB-pilot Winterswijk	WCL Winterswijk
30 aug. 2011	Nieuwsitem op website: Regionale samenwerking maakt bijdrage agrariërs aan landschap voor alle partijen aantrekkelijk	www.pri.wur.nl
30 aug. 2011	Winterswijkse landbouw krijgt vergoeding voor kleinschaligheid. Informatiepagina in de krant van de Provincie Gelderland	www.winterswijkooost.nl
2 sept. 2011	Aanwezig (Arie Schoemaker) bij Duits-Nederlands landbouwforum over verwachting van toekomstig GLB	Bonn
5 sept. 2011	Nieuwsite op website: Wageningen ziet perspectief in aanpak collectieven	www.toekomstglb.nl
27 sept 2011	Voorlichtingsavond over stand van zaken GLB en uitleg	Wamelink, Winterswijk

okt. 2011	urenregistratie, 70 deelnemers aan pilot Boeren met Landschap en natuur. Kleurrijke banners en spandoeken voor plaatsing in gebied	WCL Winterswijk
5 okt. 2011	Presentatie (Hein Korevaar) 'Experiences with a payment system for green blue services in Winterswijk, NL' op 4 th ESP International Conference Ecosystem Services: integrating Science and Practice	Wageningen
Diversen	Meegewerkt (Arie Schoemaker en Gert Jan de Gronde) aan de GLB Nieuwsbrieven van Ministerie van EL&I GLB pilot Winterswijk terugkerend item in overleg van samenwerkende natuurverenigingen Achterhoek (Rob Geerts)	

Bijlage II.

GLB betalingen in Winterswijk

Recente betalingen

Uit de database van de GLB betalingen zijn de bedragen gelicht die in vier Oost-Achterhoekse gemeenten in 2009 zijn uitbetaald aan landbouwbedrijven. Deze bedragen zijn in Tabel 1.1 weergegeven.

Tabel 1.1. GLB betalingen in Winterswijk en andere Oost-Achterhoekse gemeenten in 2009 (bron: Anne van Doorn, Alterra).

	1e pijler						2e pijler						Totaal
	Bedrijfstoeslag			Overige premies			SAN/SNL			Probleemgebieden regeling			
	€/ha	€/bedrijf	Totaal bedrag	€/ha	€/bedrijf	Totaal bedrag	€/ha	€/bedrijf	Totaal bedrag	€/ha	€/bedrijf	Totaal bedrag	
Aalten	552	9,694	3,208,817	2,022	388,132	230	4,307	163,663	446	750	1,500	3.762.112	
Oost Gelre	1,010	10,318	4,199,398	2,160	619,994	129	2,424	123,608	30	282	564	4.943.564	
Berkelland	1,802	10,577	8,853,359	1,692	998,443	211	3,174	250,759	192	267	534	10.103.095	
Winterswijk	715	10,597	3,359,259	2,266	496,189	61	5,125	532,977	74	465	19,083	4.407.508	
Oost-Achterhoek	1,002	10,370	19,620,833	1,943	2,502,758	92	3,938	1,071,007	77	461	21,681	23.216.279	

Betalingen in voorgaande jaren

Tijdens het werkbezoek van Minister Verburg aan Aalten en Winterswijk op 30 juni 2008 heeft de Minister de vraag gesteld hoeveel landbouwsubsidies de deelnemers die participeren in het project 'Boeren met Landschap en Natuur in Winterswijk' in Nationaal Landschap Winterswijk ontvangen. In de database GLB-subsidies 2007 zijn gegevens gevonden voor 17 van de 19 deelnemers. Gemiddeld hebben deze 17 bedrijven 40,4 ha landbouwgrond, waarvan 6,7 ha met een SAN overeenkomst. Per bedrijf ontvingen ze in 2007 € 20.900 aan GLB subsidie, waarvan € 5.600 uit SAN. Gemiddeld ontvingen deze bedrijven per ha landbouwgrond € 373 aan directe betalingen vanuit de eerste pijler. Daar bovenop kwam voor de hectares waarvoor een SAN overeenkomst was gesloten gemiddeld ook nog € 841/ha aan beheersvergoeding.

Om de hoogte van de landbouwsubsidies die de deelnemende bedrijven in 2007 ontvingen beter te kunnen interpreteren, zijn deze cijfers gezet naast de uitkomsten van ander onderzoek waarin de hoogte van landbouwsubsidies binnen en buiten Nationale Landschappen is onderzocht. Tia Hermans (Alterra) heeft in 2006, uitgaande van GLB betalingen in 2004, onderzocht welke gebieden in Nederland het sterkst afhankelijk zijn van EU-subsidies (Hermans *et al.*, 2006)¹. Uitgaande van die informatie is in het onderzoek 'Kwaliteit van het landelijk gebied in drie Nationale Landschappen'² voor het Milieu- en Natuurplanbureau de gemiddelde subsidie per ha landbouwgrond uitgerekend (zie Tabel 1.2) die in 2004 werd betaald vanuit de eerste pijler van het GLB. We hebben die uitgerekend voor

¹ Hermans, C.M.L., H.S.D. Naeff & I.J. Terluin, 2006. Ruimtelijke neerslag van GLB-betalingen in Nederland, Rapport 346. Alterra, Wageningen.

² Korevaar, H., W. Meulenkamp, H. Agricola, R. Geerts, B. Schaap en J. van der Kolk. Kwaliteit van het landelijk gebied in drie Nationale Landschappen. Rapport 76. WOT Natuur&Milieu, Wageningen.

bedrijven in drie Nationale Landschappen (Winterswijk, Groene Woud en IJsseldelta) alsmede voor bedrijven in een 10 km brede zone rondom die Nationale Landschappen. Die berekening is t.b.v. de vraag van minister Verburg herhaald met de gegevens van betalingsjaar 2007.

Tabel 1.2. Gemiddelde subsidie/ha landbouwgrond in 2004 en 2007 uit eerste pijler van GLB.

	Gem. subsidie/ha landbouwgrond (€)	
	2004	2007
Nationaal Landschap Winterswijk	751	523
10 km zone om Nat. Landschap Winterswijk	759	523
Nationaal Landschap Groene Woud	721	494
10 km zone om Nat. Landschap Groene Woud	817	409
Nationaal Landschap IJsseldelta	755	464
10 km zone om Nat. Landschap IJsseldelta	817	361
Alle 20 Nationale Landschappen	586	393
Nederland	610	403

Conclusies

- Het bedrag dat de deelnemers aan directe betalingen vanuit de eerste pijler van het GLB in 2007 ontvingen (€ 373) was gemiddeld € 150 per ha lager dan het gemiddelde voor heel het Nationaal Landschap Winterswijk (€ 523). Het lagere bedrag wordt waarschijnlijk veroorzaakt doordat de deelnemers gemiddeld een lagere melkproductie per ha realiseren en minder zetmeelaardappelen telen dan gemiddeld in het gebied.
- Het subsidiebedrag per ha landbouwgrond lag voor beide jaren gemiddeld over de 20 Nationale Landschappen iets lager dan voor heel Nederland.
- Volgens onze berekeningen werd er in deze drie Nationale Landschappen meer GLB-subsidie ontvangen dan gemiddeld over alle Nationale Landschappen. Het is moeilijk aan te geven waardoor de verschillen tussen de regio's precies worden veroorzaakt.
- In Winterswijk was in beide jaren het subsidiebedrag binnen en buiten het Nationaal Landschap gelijk. De bedrijven in de 10 km bufferzone om beide andere Nationale Landschappen ontvingen in 2004 per ha landbouwgrond meer subsidie dan in het gebied zelf. In 2007 was dit precies omgekeerd.

Bijlage III.

Interviews met deelnemers en niet-deelnemers aan GLB pilot Winterswijk 2011

Bedrijf: 1
Bedrijfstype: Melkveebedrijf
GLB-pilot deelnemer: Ja (diensten: B1, B1-2, O1)

Algemeen

1. Was u dit voorjaar op de hoogte van het feit dat er een GLB pilot ging lopen in Winterswijk waar boeren aan deel konden nemen?
 - Ja
 - nee
2. Zo ja, hoe is dit bericht tot u gekomen?
 - Via LTO, gemeente (site)
 - regionale krant of vakbladen
 - mondeling, via collega boeren, burens e.d.
3. Zo nee, waarom niet?
 - Ik was in die periode niet in Winterswijk
 - Ik heb geen krant
 - Ik ben geen lid van LTO
 - Ik heb er gewoon weg geen aandacht aan besteed
 - Anders, namelijk.....
4. Bent u naar één van de informatie avonden geweest op 23 of 24 februari in resp. zaal Den Tappen in Miste of zaal Emma in Ratum?
 - Den Tappen
 - Emma
 - Nee
5. Bent u op één van de inloop-inschrijfdagen geweest op 3 of 8 maart bij zaal Wamelink?
 - Ja
 - Nee
6. Wat is voor u de belangrijkste reden om deel te nemen?
 - Past goed in mijn bedrijfsvoering
 - Financieel aantrekkelijk
 - Ik wil er ervaring mee opdoen
 - Anders, namelijk..... *'Dit zijn zaken die ik toch al doe en het kost me zo niks extra's maar levert me alleen maar wat op. Het extra werk en tijd die het me kost weegt goed op tegen de vergoedingen die er voor staan'.*

7. Buiten kleinschaligheid, heeft u niet of nauwelijks op andere diensten in geschreven. Waarom?
- o Passen niet in de bedrijfsvoering
 - o Te veel extra werk
 - o Te lage vergoeding
 - o Ik heb niet veel op met biodiversiteit
 - *Anders, namelijk..... 'Een aantal zaken zou ik best kunnen realiseren, zoals een akkerfaunaland. Echter ik ben al blij dat ik maïs kan verbouwen op een aantal percelen, als daar ook nog een rand vanaf moet kost me dat toch wel veel productiegrond. Ik sta niet afwijzend tegenover maatregelen die de biodiversiteit bevorderen, maar doe er ook niet veel mee. Wellicht dat ik in de toekomst wel wat andere diensten op pak'.*
8. Bent u goed op de hoogte van de voorwaarden en wat u administratief moet bijhouden om zo straks voor de toegezegde vergoeding van de diensten in aanmerking te komen?
- 'Ja, maar ik denk dat ik nog wel wat hulp nodig heb voor het tijdschrijven. Ik gebruik een graslandgebruikskalender, die komt nu daarbij goed van pas'.*
9. Hoe is tot nu toe de informatievoorziening naar u toe verlopen vanuit het WCL en de PAN? Was die voldoende?
- Goed
 - o Voorlichtingsavonden
 - o Inloop/inschrijfdagen
 - o Flyer
 - o WCL website
 - o Begeleiding PAN
10. U weet wellicht dat het GLB na 2013 anders georganiseerd gaat worden. Een verschuiving van automatische ha toeslag naar vergroening, beloning voor maatschappelijke diensten. Wat verwacht u hoe het GLB gaat veranderen? Hebt een mening hoe dat zou moeten? Verwacht u dat dit gunstig uitpakt voor uw bedrijf, voor Winterswijk als gebied?
- 'Ik denk dat het voor mijn situatie niet zoveel consequenties zal gaan hebben. Wel voor degene met veel beesten als het meer naar een hectaretoeslag gaat. Vermaatschappelijk en vergroening bieden wel kansen voor een gebied als Winterswijk'.*

Bedrijf: 2
Bedrijfstype: Melkveehouder
GLB-pilot deelnemer: Ja (Diensten: B1, B1-2, B2-1, B2-2b, B3-2, B3-4, B4-1, B4-2)

Algemeen

1. Was u dit voorjaar op de hoogte van het feit dat er een GLB pilot ging lopen in Winterswijk waar boeren aan deel konden nemen?
- Ja
 - o Nee
2. Zo ja, hoe is dit bericht tot u gekomen?
- Via LTO, gemeente (site)
 - o regionale krant of vakbladen
 - o mondeling, via collega boeren, burens e.d.
3. Zo nee, waarom niet?
- o Ik was in die periode niet in Winterswijk
 - o Ik heb geen krant
 - o Ik ben geen lid van LTO
 - o Ik heb er gewoon weg geen aandacht aan besteed
 - o Anders, namelijk.....

4. Bent u naar één van de informatie avonden geweest op 23 of 24 februari in resp. zaal Den Tappen in Miste of zaal Emma in Ratum?
- Den Tappen
 - Emma
 - Nee
5. Bent u op één van de inloop-inschrijfdagen geweest op 3 of 8 maart bij zaal Wamelink?
- Ja
 - Nee
6. Wat is voor u de belangrijkste reden om deel te nemen?
- Past goed in mijn bedrijfsvoering
 - Financieel aantrekkelijk
 - Ik wil er ervaring mee opdoen
 - Anders, namelijk..... *'Ik heb veel kleine percelen met houtopstanden en heb daardoor meer bewerkingskosten. Op deze wijze krijg ik die nu vergoed. Ik heb me er bij neergelegd dat grote kavels hier toch niet mogelijk zijn gelukkig zijn de loonwerktarieven hier niet zo hoog'.*
7. Buiten kleinschaligheid, heeft u niet of nauwelijks op andere diensten in geschreven. Waarom?
- Passen niet in de bedrijfsvoering
 - Te veel extra werk
 - Te lage vergoeding
 - Ik heb niet veel op met biodiversiteit
 - Anders, namelijk..... *'Ik heb op veel diensten ingeschreven zoals graanteelt, en akkerfaunaranden. Ik had een incurant perceel onder hout (nabij dassenburcht), maïs wil daar toch niet en ik vindt het nog mooi ook. Nog niet eens zo zeer voor de vogels, want daar weet ik niet van. Ik doe ook aan randenbeheer SAN/SNL'.*
8. Bent u goed op de hoogte van de voorwaarden en wat u administratief moet bijhouden om zo straks voor de toegezegde vergoeding van de diensten in aanmerking te komen?
- 'Ik heb me er nog niet echt in verdiept, ik heb wel de brief van de PAN gehad'.*
9. Hoe is tot nu toe de informatievoorziening naar u toe verlopen vanuit het WCL en de PAN? Was die voldoende?
- Goed
 - Voorlichtingsavonden
 - Inloop/inschrijfdagen: *'Deze vond ik wel wat rommelig, te veel inschrijvers en te weinig hulp, te weinig persoonlijk. Daardoor wat fouten gemaakt in de aanvraag die anders denk ik niet nodig geweest waren. Dit heeft later Jan Stronks gecorrigeerd'.*
 - Flyer
 - WCL website
 - Begeleiding PAN
10. U weet wellicht dat het GLB na 2013 anders georganiseerd gaat worden. Een verschuiving van automatische ha toeslag naar vergroening, beloning voor maatschappelijke diensten. Wat verwacht u hoe het GLB gaat veranderen? Hebt een mening hoe dat zou moeten? Verwacht u dat dit gunstig uitpakt voor uw bedrijf, voor Winterswijk als gebied?
- 'Ik hoop dat er een flink deel van het GLB naar Winterswijk komt. In dit soort landschap zit je als boer met de natuurlijke handicaps en is concurreren met boeren uit de polder niet mogelijk'.*

Bedrijf: 3
Bedrijfstype: Melkveebedrijf
GLB-pilot deelnemer: Ja (Diensten: B1, B1-2)

Algemeen

1. Was u dit voorjaar op de hoogte van het feit dat er een GLB pilot ging lopen in Winterswijk waar boeren aan deel konden nemen?
 - Ja.
 - nee.
2. Zo ja, hoe is dit bericht tot u gekomen?
 - Via LTO, gemeente (site)
 - regionale krant of vakbladen
 - mondeling, via collega boeren, burens e.d.
3. Zo nee, waarom niet?
 - Ik was in die periode niet in Winterswijk
 - Ik heb geen krant
 - Ik ben geen lid van LTO
 - Ik heb er gewoon weg geen aandacht aan besteed
 - Anders, namelijk.....
4. Bent u naar één van de informatie avonden geweest op 23 of 24 februari in resp. zaal Den Tappen in Miste of zaal Emma in Ratum?
 - Den Tappen
 - Emma
 - Nee
5. Bent u op één van de inloop-inschrijfdagen geweest op 3 of 8 maart bij zaal Wamelink?
 - Ja
 - Nee
6. Wat is voor u de belangrijkste reden om deel te nemen?
 - Past goed in mijn bedrijfsvoering. *'Ik heb zeer veel kleine percelen die vrijwel allemaal omzoomd zijn met houtopstanden. Vaak moet ik randen opnieuw in- of doorzaaien omdat door blad en schaduw de zode kapot is.'*
 - Financieel aantrekkelijk. *'Ik ben niet zo voor subsidies, het zal financieel wel niet de onkosten en derving geheel dekken, maar ik zie het als pleister op de wonden.'*
 - Ik wil er ervaring mee opdoen
 - Anders, namelijk.....
7. Buiten kleinschaligheid, heeft u niet of nauwelijks op andere diensten in geschreven. Waarom?
 - Passen niet in de bedrijfsvoering. *'Ik heb wel gedacht aan een aantal andere mogelijkheden, zoals oud grasland maar in dit stadium nog niet opgevoerd. Graan had ik eventueel ook wel willen telen, maar dan kom ik ruwvoer te kort. Ik zou wel meer grond willen hebben, zeker de huiskavel willen vergroten. Maar omdat veel percelen van burens onder SNL liggen kunnen die niet worden ingezet of worden geruimd. Verder lenen veel percelen zich niet om heringezaaid te worden door leem en keien, daarom ook niet ingeschreven voor kruidenrijk grasland of grasklaver inzaai'*
 - Te veel extra werk
 - Te lage vergoeding
 - Ik heb niet veel op met biodiversiteit
 - Anders, namelijk.....

8. Bent u goed op de hoogte van de voorwaarden en wat u administratief moet bijhouden om zo straks voor de toegezegde vergoeding van de diensten in aanmerking te komen? *'Ja, ik ben echter nog niet toegekomen aan het tijdschrijven voor kleinschaligheid'*.
9. Hoe is tot nu toe de informatievoorziening naar u toe verlopen vanuit het WCL en de PAN? Was die voldoende?
- Goed
 - Voorlichtingsavonden
 - Inloop/inschrijfdagen
 - Flyer
 - WCL website
 - Begeleiding PAN
10. U weet wellicht dat het GLB na 2013 anders georganiseerd gaat worden. Een verschuiving van automatische ha toeslag naar vergroening, beloning voor maatschappelijke diensten. Wat verwacht u hoe het GLB gaat veranderen? Hebt een mening hoe dat zou moeten? Verwacht u dat dit gunstig uitpakt voor uw bedrijf, voor Winterswijk als gebied?
- 'Dat is nog moeilijk te zeggen. Is nog wat koffiedik kijken. Ik zie daar voor Winterswijk wel kansen. Laatst was ik in de polder, daar hebben ze geen kleine, incurante percelen en last van houtopstanden'*.

Bedrijf: 4
Bedrijfstype: Melkveebedrijf
GLB-pilot deelnemer: Ja (Diensten: B1, B3-2, W1)

Algemeen

1. Was u dit voorjaar op de hoogte van het feit dat er een GLB pilot ging lopen in Winterswijk waar boeren aan deel konden nemen?
- Ja
 - nee
2. Zo ja, hoe is dit bericht tot u gekomen?
- Via LTO, gemeente (site)
 - regionale krant of vakbladen
 - mondeling, via collega boeren, burens e.d.
3. Zo nee, waarom niet?
- Ik was in die periode niet in Winterswijk
 - Ik heb geen krant
 - Ik ben geen lid van LTO
 - Ik heb er gewoon weg geen aandacht aan besteed
 - Anders, namelijk.....
4. Bent u naar één van de informatie avonden geweest op 23 of 24 februari in resp. zaal Den Tappen in Miste of zaal Emma in Ratum?
- Den Tappen
 - Emma
 - Nee
5. Bent u op één van de inloop-inschrijfdagen geweest op 3 of 8 maart bij zaal Wamelink?
- Ja
 - Nee

6. Wat is voor u de belangrijkste reden om deel te nemen?
- Past goed in mijn bedrijfsvoering
 - Financieel aantrekkelijk
 - Ik wil er ervaring mee opdoen
 - Anders, namelijk..... *'In het verleden deed ik nooit mee aan dit soort zaken. Natuur, randenbeheer is niet ons ding en we deden dan ook niet mee aan agrarisch natuurbeheer'.*
7. Buiten kleinschaligheid, heeft u niet of nauwelijks op andere diensten in geschreven. Waarom?
- Passen niet in de bedrijfsvoering
 - Te veel extra werk
 - Te lage vergoeding
 - Ik heb niet veel op met biodiversiteit
 - Anders, namelijk.....
'Te kort dag, mij er te laat in verdiept. Op de laatst mogelijk dag pas ingeschreven, na een telefoongesprek met Alfred Scholten, die adviseerde me om mee te doen. Diensten als graslandverzorging langs houtopstanden en paden over boerenland hadden mogelijk ook nog gekund, maar daar heb ik niet goed naar gekeken'.
8. Bent u goed op de hoogte van de voorwaarden en wat u administratief moet bijhouden om zo straks voor de toegezegde vergoeding van de diensten in aanmerking te komen?
- 'Nog niet helemaal, vooral het tijdschrijven voor kleinschaligheid is me niet helemaal duidelijk'.*
9. Hoe is tot nu toe de informatievoorziening naar u toe verlopen vanuit het WCL en de PAN? Was die voldoende?
- Goed
 - Voorlichtingsavonden
 - Inloop/inschrijfdagen
 - Flyer
 - WCL website
 - Begeleiding PAN
10. U weet wellicht dat het GLB na 2013 anders georganiseerd gaat worden. Een verschuiving van automatische ha toeslag naar vergroening, beloning voor maatschappelijke diensten. Wat verwacht u hoe het GLB gaat veranderen? Hebt een mening hoe dat zou moeten? Verwacht u dat dit gunstig uitpakt voor uw bedrijf, voor Winterswijk als gebied?
- 'Ik verwacht gunstig. Ik denk dat een gebied als Winterswijk er voordeel bij zal hebben, en dat men inziet dat het landschap alleen in stand blijft als er boeren blijven en dat ze gecompenseerd worden voor de handicaps zoals kleinschaligheid. Mijn zoons willen wel in dit landschap blijven boeren en het landschap blijven onderhouden'.*

Bedrijf: 5
Bedrijfstype: Melkveebedrijf
GLB-pilot deelnemer: Nee

Algemeen

1. Was u dit voorjaar op de hoogte van het feit dat er een GLB pilot ging lopen in Winterswijk waar boeren aan deel konden nemen?
- Ja
 - Nee

2. Zo ja, hoe is dit bericht tot u gekomen?
 - Via LTO, gemeente (site)
 - regionale krant of vakbladen
 - mondeling, via collega boeren, buren e.d.

3. Zo nee, waarom niet?
 - Ik was in die periode niet in Winterswijk
 - Ik heb geen krant
 - Ik ben geen lid van LTO
 - Ik heb er gewoon weg geen aandacht aan besteed
 - Anders, namelijk.....

4. Bent u naar één van de informatie avonden geweest op 23 of 24 februari in resp. zaal Den Tappen in Miste of zaal Emma in Ratum?
 - Den Tappen
 - Emma
 - Nee

5. Bent u op één van de inloop-inschrijfdagen geweest op 3 of 8 maart bij zaal Wamelink?
 - Ja
 - Nee

6. Waarom hebt u zich niet opgegeven om deel te nemen aan deze pilot?
 - Ik voldeed niet aan de eisen voor deelname (kleinschalig perceel)
 - Ik had gewoon geen interesse
 - Ik vond de vergoedingen te laag
 - Geen geschikt aanbod van diensten
 - Anders, namelijk.... *'Ik verwachtte teveel beperkingen bij de aangeboden diensten. Ik heb weinig percelen die in het 'hout' liggen'.*

7. Hebt u inmiddels wat meer over de pilot gehoord?
 - Via collega boeren die wel deelnemen
 - Via de pers/gemeente
 - Anders, namelijk.....
 - nee

8. Zou u indien u nu opnieuw de mogelijkheid geboden werd deel te nemen aan deze pilot, zich nu wel inschrijven?
 - Ja
 - Nee
 - Misschien

9. U weet wellicht dat het GLB na 2013 anders georganiseerd gaat worden. Een verschuiving van automatische ha toeslag naar vergroening, beloning voor maatschappelijke diensten. Wat verwacht u hoe het GLB gaat veranderen? Hebt een mening hoe dat zou moeten? Verwacht u dat dit gunstig uitpakt voor uw bedrijf, voor Winterswijk als gebied?
'Dat de kleinschaligheid en de vele houtopstanden veel extra bewerking en arbeid met zich meebrengen, daarvan ben ik wel overtuigd. Ik verwacht niet dat de veranderingen na 2013 zo groot zullen zijn voor mijn bedrijfssituatie.'

Bedrijf: 6
Bedrijfstype: Paardenopfok
GLB-pilot deelnemer: Nee

Algemeen

1. Was u dit voorjaar op de hoogte van het feit dat er een GLB pilot ging lopen in Winterswijk waar boeren aan deel konden nemen?
 - Ja
 - Nee

2. Zo ja, hoe is dit bericht tot u gekomen?
 - Via LTO, gemeente (site)
 - regionale krant of vakbladen
 - mondeling, via collega boeren, burens e.d.

3. Zo nee, waarom niet?
 - Ik was in die periode niet in Winterswijk
 - Ik heb geen krant
 - Ik ben geen lid van LTO
 - Ik heb er gewoon weg geen aandacht aan besteed
 - Anders, namelijk..... *'Ik heb wel een krant en ben ook lid van LTO, maar ik ben niet zo van subsidies, dus ik heb er geen aandacht aan besteed'.*

4. Bent u naar één van de informatie avonden geweest op 23 of 24 februari in resp. zaal Den Tappen in Miste of zaal Emma in Ratum?
 - Den Tappen
 - Emma
 - Nee

5. Bent u op één van de inloop-inschrijfdagen geweest op 3 of 8 maart bij zaal Wamelink?
 - Ja
 - Nee

6. Waarom hebt u zich niet opgegeven om deel te nemen aan deze pilot?
 - Ik voldeed niet aan de eisen voor deelname (kleinschalig perceel)
 - Ik had gewoon geen interesse
 - Ik vond de vergoedingen te laag
 - Geen geschikt aanbod van diensten
 - Anders, namelijk.... *'Ik ga niet voor subsidies, ik probeer zelf mijn inkomen te verwerven met mijn bedrijf en wil niet afhankelijk zijn van subsidies. Ik zou mee kunnen doen, want ik heb kleine percelen die omzoomd zijn met houtopstanden'.*

7. Hebt u inmiddels wat meer over de pilot gehoord?
 - Via collega boeren die wel deelnemen
 - Via de pers/gemeente
 - Anders, namelijk.....
 - Nee

8. Zou u indien u nu opnieuw de mogelijkheid geboden werd deel te nemen aan deze pilot, zich nu wel inschrijven?
- o Ja
 - o Nee
 - Misschien. *'Mijn interesse gaat uit naar bemestingsmogelijkheden met ruige stalmest. Belangrijk voor de bodemorganische stof. Ik doe bijvoorbeeld wel mee aan het grensoverschrijdende waterpilot van Het Waterschap'.*
9. U weet wellicht dat het GLB na 2013 anders georganiseerd gaat worden. Een verschuiving van automatische ha toeslag naar vergroening, beloning voor maatschappelijke diensten. Wat verwacht u hoe het GLB gaat veranderen? Hebt een mening hoe dat zou moeten? Verwacht u dat dit gunstig uitpakt voor uw bedrijf, voor Winterswijk als gebied?
- 'Ik krijg nu helemaal geen inkomenssteun en heb dat ook nooit gehad. Subsidies zijn niet duurzaam en kunnen van het ene op het andere moment stopt gezet worden'.*

Bedrijf: 7
Bedrijfstype: Zeugenhouder
GLB-pilot deelnemer: Nee

Algemeen

1. Was u dit voorjaar op de hoogte van het feit dat er een GLB pilot ging lopen in Winterswijk waar boeren aan deel konden nemen?
- Ja
 - o Nee
2. Zo ja, hoe is dit bericht tot u gekomen?
- Via LTO, gemeente (site)
 - regionale krant of vakbladen
 - o mondeling, via collega boeren, burens e.d.
3. Zo nee, waarom niet?
- o Ik was in die periode niet in Winterswijk
 - o Ik heb geen krant
 - o Ik ben geen lid van LTO
 - o Ik heb er gewoon weg geen aandacht aan besteed
 - o Anders, namelijk.....
4. Bent u naar één van de informatie avonden geweest op 23 of 24 februari in resp. zaal Den Tappen in Miste of zaal Emma in Ratum?
- o Den Tappen
 - o Emma
 - Nee, maar mijn schoonvader is geweest om te horen of het wat voor me was.
5. Bent u op één van de inloop-inschrijfdagen geweest op 3 of 8 maart bij zaal Wameling?
- o Ja
 - Nee

6. Waarom hebt u zich niet opgegeven om deel te nemen aan deze pilot?
- Ik voldeed niet aan de eisen voor deelname (kleinschalig perceel)
 - Ik had gewoon geen interesse
 - Ik vond de vergoedingen te laag
 - Geen geschikt aanbod van diensten
 - Anders, namelijk.... *'Ik heb één klein graslandperceel van 1 ha, maar dat ligt onder een SAN/SNL subsidie. Daarnaast heb ik 7 ha maïs die ik verkoop. Ik heb overwogen om 2 ha graan te verbouwen, maar dat zou betekenen dat ik voor de oogst 2 keer over een loonwerker zou moeten laten komen (zowel voor inzaaien als oogsten). Ik heb wel bos langs mijn percelen liggen'.*
7. Hebt u inmiddels wat meer over de pilot gehoord?
- Via collega boeren die wel deelnemen
 - Via de pers/gemeente
 - Anders, namelijk.....
 - Nee
8. Zou u indien u nu opnieuw de mogelijkheid geboden werd deel te nemen aan deze pilot, zich nu wel inschrijven?
- Ja
 - Nee, *'Ik ben niet echt een grondgebonden bedrijf zoals melkveehouders. Dus ik heb al veel minder grond. Graanteelt zou één van de weinige opties zijn van de aangeboden pakketten'.*
9. U weet wellicht dat het GLB na 2013 anders georganiseerd gaat worden. Een verschuiving van automatische ha toeslag naar vergroening, beloning voor maatschappelijke diensten. Wat verwacht u hoe het GLB gaat veranderen? Hebt een mening hoe dat zou moeten? Verwacht u dat dit gunstig uitpakt voor uw bedrijf, voor Winterswijk als gebied?
- 'Ik ben niet afhankelijk van premies, maar zal gezien mijn type bedrijf ook niet profiteren van vergroening'.*

Bedrijf: 8
Bedrijfstype: Melkveebedrijf
GLB-pilot deelnemer: Nee

Algemeen

1. Was u dit voorjaar op de hoogte van het feit dat er een GLB pilot ging lopen in Winterswijk waar boeren aan deel konden nemen?
- Ja
 - Nee
2. Zo ja, hoe is dit bericht tot u gekomen?
- Via LTO, gemeente (site)
 - regionale krant of vakbladen
 - mondeling, via collega boeren, burens e.d.
3. Zo nee, waarom niet?
- Ik was in die periode niet in Winterswijk
 - Ik heb geen krant
 - Ik ben geen lid van LTO
 - Ik heb er gewoon weg geen aandacht aan besteed
 - Anders, namelijk.....

4. Bent u naar één van de informatie avonden geweest op 23 of 24 februari in resp. zaal Den Tappen in Miste of zaal Emma in Ratum?
- Den Tappen
 - Emma
 - Nee
5. Bent u op één van de inloop-inschrijfdagen geweest op 3 of 8 maart bij zaal Wamelink?
- Ja
 - Nee
6. Waarom hebt u zich niet opgegeven om deel te nemen aan deze pilot?
- Ik voldeed niet aan de eisen voor deelname (kleinschalig perceel)
 - Ik had gewoon geen interesse
 - Ik vond de vergoedingen te laag
 - Geen geschikt aanbod van diensten
 - Anders, namelijk... *'Ik was gewoon weg te laat. Ik heb het laten lopen en toen kon ik me niet meer opgeven. Ik heb de gemeente nog wel gebeld of het nog kon'.*

Hebt u inmiddels wat meer over de pilot gehoord?

- Via collega boeren die wel deelnemen
 - Via de pers/gemeente
 - Anders, namelijk.....
 - Nee
7. Zou u indien u nu opnieuw de mogelijkheid geboden werd deel te nemen aan deze pilot, zich nu wel inschrijven?
- Ja
 - Nee
 - Misschien
8. U weet wellicht dat het GLB na 2013 anders georganiseerd gaat worden. Een verschuiving van automatische ha toeslag naar vergroening, beloning voor maatschappelijke diensten. Wat verwacht u hoe het GLB gaat veranderen? Hebt een mening hoe dat zou moeten? Verwacht u dat dit gunstig uitpakt voor uw bedrijf, voor Winterswijk als gebied?

